

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історії Східної Європи

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: «Зовнішня політика Франції в Європі в 1748-1756 рр.»

Виконав: студент IV курсу
заочної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності)
032 «історія та археологія»
Потрашков Дмитро Сергійович

Керівник: к.і.н., доц.
Кушнар'ов Сергій Сергійович

Рецензент: к.і.н., доц.
Єремєєв Павло Вікторович

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Французька дипломатія у 1748-1755 рр.....	16
1.1. Ситуація в Європі після миру в Екс-ла-Шапель	16
1.2. Місце Великої Британії у зовнішній політиці Франції	21
1.3. Криза союзу з Пруссією.....	26
1.4. «Східний бар'єр» і «Секрет короля»	30
Розділ 2. Дипломатична революція 1756 року	36
2.1. Витоки Дипломатичної революції 1756 року.....	36
2.2. Австрійський проєкт союзу з Францією.....	43
2.3. Кінець альянсу з Пруссією	48
2.4. Укладення Версальського договору 1756 року.....	51
Висновки	55
Список джерел та літератури	59

Вступ

Як зауважив відомий французький історик Ф. Бродель – «Історію постійно потрібно переписувати, вона завжди перебуває у стадії становлення і подолання самої себе»¹. Справді, історія завжди перебуває в русі, її слід переглядати, тим паче таку консервативну її дисципліну як історія міжнародних відносин. Консерватизм її полягає в існуванні певної структури, яка не переглядається, ось уже довгі десятиліття. Проте жодна структура або ж схема не може бути ідеальною і не може охопити весь спектр історичних процесів навіть у рамках однієї дисципліни, що призводить до появи певних прогалин і наявності умовностей. Тим паче, що у своїх висновках історія міжнародних відносин ґрунтується на доволі обмеженому наборі подій, ігноруючи значущість того, що відбувається між цими ключовими точками. Тож для наближення до розуміння всієї багатогранності міжнародних відносин тієї епохи, що сформували сучасний світ, потрібно переступати закріплену схему і розглядати проблеми з нових позицій.

На сьогоднішній день проблематика міжнародних відносин XVIII століття розглянута недостатньо добре, тим паче, що історична та політична науки досягли у своєму розвитку таких висот, що переосмислення міжнародних подій стало б новою віхою у вивченні не лише міжнародних відносин, а й історичних процесів. Сьогодні ми спостерігаємо пробудженням інтересу до перегляду ранньої історії міжнародних відносин (XVII – XVIII ст.).

В історії XVIII століття як соціальної, так і історії міжнародних відносин ключове місце посідає «Дипломатична революція» або інакше «зміна альянсів» (*renversement des alliances*). Неможливо переоцінити внесок цієї події в політичне життя Європи XVIII століття, вона справила значний вплив на Вестфальську систему міжнародних відносин, видозмінивши її та знищивши «стару» систему альянсів у Європі. Австрійський і Французький

¹ Бродель Ф. Динамика капитализма / пер с фр. В. Колесникова. Смоленск: Полиграмма, 1993. С. 122.

доми, які своїм протистоянням формували Вестфальську систему, примирилися і, таким чином, утворили нову систему. Ця нова Версальська система проіснувала аж до початку Французької революції XVIII століття.

Подібні докорінні зрушення потребують детального вивчення, яке дало б змогу визначити їхні причини, механізми здійснення та наслідки.

Особливий інтерес становить зовнішньополітична діяльність одного з головних акторів Дипломатичної революції – Франції, своєрідного центру європейської цивілізації XVIII століття. Роль цієї ключової європейської держави в процесі переформування системи міжнародних відносин зазнала значних змін, а тому варта детального розгляду.

Таким чином, фундаментальною проблемою цього дослідження є процес еволюції та кризи Вестфальської системи міжнародних відносин. Система міжнародних відносин не може бути перманентно стабільною, вона постійно перебуває в розвитку своїми складовими одиницями. Французька дипломатія мала значний вплив на Вестфальську систему. Вона була системотворчим елементом, і з еволюцією цього елемента, відповідно, потрібно спостерігати еволюцію всієї системи.

Об'єктом даного дослідження є міжнародні відносини в Європі в середині XVIII століття. **Предметом дослідження** є зовнішня політика та дипломатія Франції в Європі середини XVIII століття.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від укладення договору в Екс-ла-Шапель 1748 року, що ознаменував завершення чергового етапу протистояння Франції та Габсбурзької монархії, до закінчення другого етапу Дипломатичної революції, що був закріплений підписанням Версальського договору 1756 року. У зазначений міжвоєнний період держави готуються до нового зіткнення, однак, уперше традиційне протистояння Австрії та Франції в Європі змінюється, головним чином, на колоніальне протистояння між Британією та Францією, отже, саме в цей часовий відрізок виразно проявляється злам у традиційній системі міжнародних відносин у Європі. В цих умовах, Франція, як і інші важливі зовнішньополітичні актори в

Європі, переосмислює основні підходи до зовнішньої політики в Старому світі. Укладення миру в Екс-ла-Шапель заклало підґрунтя для Дипломатичної революції, тож неможливо розглядати процес еволюції без визначення умов, у яких вони відбувалися. Вибір верхньої межі хронологічних рамок зумовлений тим фактом, що після підписання Версальського договору, Франція юридично закріпила зміну вектора зовнішньої політики.

Територіальні межі дослідження визначаються специфікою французької дипломатії в середині XVIII століття, яка була спрямована на взаємодію з європейськими державами не лише в питаннях суто європейських. Так, у праці розглядається французька політика щодо Британії як у Європі, так і в Північній Америці, де також зіштовхувалися інтереси цих двох країн. Саме це колоніальне протистояння, певною мірою, формувало умови в вже європейської політики цих провідних держав. Англо-французьке протистояння в Індії не входить до територіальних меж цього дослідження, перш за все тому, що питання миру й війни в цьому регіоні була привілеєм, перш за все, національних торгівельних компаній. Тому територіальні межі дослідження охоплюють Європу та Північну Америку.

Історіографічна база дослідження

Досліджувана тема отримала широке висвітлення в історичній літературі. Перші роботи, присвячені французькій дипломатії в період Дипломатичної революції 1756 р., з'явилися ще в XVIII столітті. У період Французької революції французьке суспільство переглядало роль монархії в поразках, серед яких чільне місце посідала саме Семирічна війна, на цьому тлі 1791 року вийшла друком праця французького історика Шарля Дюкло¹, у другому томі якої автор обрушується з критикою на Людовіка XV та його фаворитку мадам Помпадур, яку Дюкло визнає єдиним автором Дипломатичної революції та подальших нещасть Франції. Проте з розвитком Французької революції XVIII століття, а також кардинальними змінами в

¹ Duclos M. Mémoires secrets sur le régnes de Louis XIV et de Louis XV. Lausanne: J.Mourer, 1791. T. 1-2.

системі міжнародних відносин після Наполеонівських воєн події 1756 року і проблема еволюції французької королівської дипломатії відходили на другий план.

Знову тема набула актуальності лише в 1866 р. з публікацією двох томів архівних документів, присвячених діяльності таємного кабінету Людовика XV французьким архівістом Едгаром Бутариком¹. Це зібрання містило кореспонденцію короля зі своїми таємними агентами, які в обхід державного секретаря закордонних справ безпосередньо підпорядковувалися королю. Однак, проливаючи частково світло на таємну дипломатію короля Франції, сам упорядник відзначав низку прогалин. У розпорядженні Бутарика опинилися лише листи-відповіді короля до своїх агентів, які часто є доволі стислими та чіткими, але не містять конкретної інформації, за допомогою якої можна було б вибудувати повноцінну картину таємної дипломатії Людовіка XV. Незважаючи на це, ця публікація знову звернула увагу публіки на проблематику зовнішньої політики французької монархії. 1879 року, як логічне продовження зібрання Бутарика, послідувала монографія Альбера Брольї під назвою «Секрет короля»² де автор, доповнивши архівні документи, опубліковані Бутариком, листами одного з агентів Людовика XV і свого родича графа Брольї, маркіза де Рюффека, автор зміг змалювати цільну картину таємної дипломатії в період із 1752 до 1774 рр. Це була перша праця, що намагалася розкрити питання еволюції французької дипломатії, крім того, саме в ній Альбер Брольї вперше запровадив термін «Дипломатична революція». Потім послідувала низка монографій Альбера Брольї, в яких автор детальніше розкрив проблематику розвитку французької королівської дипломатії в середині XVIII століття³.

¹ Correspondance secrète inédite de Louis XV sur la politique étrangère avec le comte de Broglie, Tercier etc. et autres documents relatifs au ministère secret publiés d'après les originaux conservés aux archives de l'Empire / éd. M. E. Boutaric. Paris: Henri Plon, 1866. T. 1-2.

² Broglie A. de. Le secret di Roi. Correspondance secrète de Louis XV avec ses agents diplomatiques 1752-1774. 4ème éd. Paris: Calmann Lévy, 1888. T. 1-2.;

³ Broglie A. de. La Paix D'aix-La-Chapelle: 1748. Paris: Calman Lévy, 1891.; Broglie A. de. L'alliance Autrichienne. Paris: Calman Lévy, 1897.

У 1896 році виходить друком ґрунтовна монографія Річарда Воддінгтона¹, присвячена безпосередньо дипломатії Людовика XV і Дипломатичній революції. Ця робота в деталях розбирає шлях французької зовнішньої політики до Дипломатичної революції, хоча сьогодні деякі положення цієї праці застаріли, проте ця робота є основною під час розгляду французької дипломатії середини XVIII століття.

Третій етап вивчення проблеми еволюції французької зовнішньої політики розпочався в другій половині XX століття. На цей період у принципі припадає активний розвиток історичної думки у Франції. У світ виходить низка ґрунтовних біографій головних учасників Дипломатичної революції. Так видаються і перевидаються біографії Людовика XV² і Марії Терезії³ та їх міністрів⁴. У цих роботах приділяється особлива увага Дипломатичній революції, як одному з найважливіших етапів у біографії цих діячів.

Крім того, треба окремо відзначити праці, які дають розуміння основ діяльності французької дипломатії у обраних хронологічних рамках. Це перш за все дослідження самої королівської дипломатії у XVIII столітті⁵, так й праці присвячені особливостям роботи різноманітних міністерств королівства, зокрема міністерства закордонних справ⁶.

¹ Waddington R. Louis XV et le Renversement des alliances. Préliminaires de la Guerre de Sept Ans 1754-1756. Paris: Libraire de Firmin-Didot et Cie, 1896.

² Antoine M. Louis XV. Paris: Fayard, 1989.; Gaxotte P. Le siècle de Louis XV. Paris: Fayard, 1974.; Gaxotte P. Louis XV. Paris: Flammarion, 1980.; Levron J. Louis XV. L'homme et le roi. Paris: Perrin, 1974. Michelet J. Louis XV 1724-1757. Paris: Libraire Chamerot et Lauweryns, 1866.

³ Tapié V. Maria Theresia: Die Kaiserin und ihr Reich. 2. Aufl. Graz; Wien; Köln: Verl. Styria, 1989.; Crankshaw E. Maria Theresa. Bloomsbury Publishing, 2011.

⁴ Chaussinand-Nogaret G. Le cardinal de Fleury: le Richelieu de Louis XV. Paris: Payot & Rivages, 2002.; Cottret M. Choiseul. L'obsession du pouvoir. Paris: Tallandier, 2018.

⁵ Gerin-Ricard L. de. Traditions de la diplomatie française. Paris: Robert Laffont, 1942.; Tessier G. Diplomatie royale française. Paris: Éditions A. et J. Picard & Cie, 1962.

⁶ Campbell P. R. Power and politics in Old Regime France 1720-1745. London: Routledge, 1996.; Maurepas A., Boulant A. Les ministres et les ministères de siècle des Lumières 1715-1789: étude et dictionnaire. Paris: Christian, 1996. 451 p.

Також у низці загальних праць, присвячених Семирічній війні¹ або двостороннім відносинам європейських держав із Францією² в середині XVIII століття також висвітлюються питання еволюції французької дипломатії.

Таким чином, історіографічна база дослідження достатня для розкриття теми. Вона включає як франкофонні дослідження, так і праці німецьких й англійських науковців-спеціалістів в історії XVIII століття.

Джерельна база дослідження представлена офіційними джерелами та джерелами особистого походження.

Серед офіційних джерел слід виділити актові джерела – тексти міжнародних договорів. Серед них особливе місце посідають текст мирного договору в Екс-ла-Шапель³, а також текст союзного договору між Пруссією і Францією⁴, опублікований у праці французького академіка Альбера Брольї. Крім того, під час дослідження було використано діловодні документи, що стосуються зовнішньої політики Франції, зокрема дипломатичну документацію середини XVIII століття черпали з підготовленої міністерством закордонних справ Франції 35-ти томної збірки інструкцій французьким послам у період від Вестфальського миру до Французької революції XVIII століття. Ця фундаментальна праця, опублікована за участю провідних фахівців з історії французької дипломатії, виходила друком у період від 1884 року до 2022 року. Зважаючи на специфіку представленої проблематики під

¹ Dull J. La Guerre de Sept Ans. Histoire navale, politique et diplomatique. Rennes: Les Perséides, 2009.; La guerre de Sept Ans en Nouvelle-France / éd. L. Veyssière, B. Fonck. Québec: Septentrion, 2012.; Dziembowski E. La guerre de Sept Ans 1756-1763. Paris: Perrin, 2015.

² Vandal A. Louis XV et Élisabeth de Russie: étude sur les relation de la France et de la Russie au dix-huitième siècle d'après les archives du ministère des affaires étrangères. Paris: Plon, 1896.; Черкасов П. П. Елизавета Петровна и Людовик XV. Русско-французские отношения 1741-1761. М.: Товарищество научных изданий КМК, 2010.; Анисимов М. Ю. Российская дипломатия в Европе в середине XVIII века. От Ахенского мира до начала Семилетней войны. М.: Товарищество научных изданий КМК, 2012.; Каррер д'Анкокс Э. Россия и Франция: От Петра Великого до Ленина / [пер. с фр. А. А. Пешкова, О. А. Чувириной]. М.: Политическая энциклопедия, 2021.; Braubach M. Versailles und Wien von Ludwig XIV. bis Kaunitz. Die Vorstadien der diplomatischen Revolution im 18. Jahrhundert. Bonn: Röhrscheid, 1952.

³ Traité de paix entre le Roy, le Roy de la Grande Bretagne, et les États Généraux des Provinces-Unies des Pays-Bas. Conclu à Aix-la-Chapelle, le 18 Octobre 1748, avec Les Accession du Roy Catholique, de la Reine de Hongrie & de Bohême, Impératrice, du Roy de Sardigne, du Duc de Modène, & de la République de Gènes. Paris: Imprimerie Royale, 1750.

⁴ Traité d'ailliance entre la France et la Prusse, 5 juin 1741 // Broglie A. de, Frédéric II et Marie-Thérèse d'après des documents nouveau 1740-1742. Paris: Calmann Lévy, 1866. T. 1. P. 405-413.

час написання роботи було використано томи з інструкціями для послів в Австрії, Польщі, Росії та Пруссії¹.

Джерела особистого походження представлені в дослідженні особистою кореспонденцією та мемуарами сучасників розглядуваних подій. Цінну інформацію для роботи містить політична кореспонденція Фрідріха II², а також його політичний заповіт, написаний 1752 року³. Ці праці проливають світло на зовнішньополітичну діяльність короля Пруссії, його оціночні судження щодо французької зовнішньої політики, ситуації в Європі та, безпосередньо, його відносини з версальським двором. У дослідженні дипломатії Франції в середині XVIII століття важливе місце посідає кореспонденція Людовика XV зі своїми секретними агентами, опублікована французьким архівістом Едгаром Бутариком⁴. Вона не тільки дає змогу зрозуміти структуру та напрями діяльності секретної дипломатії короля, а й розкриває ставлення короля до основних напрямів офіційної зовнішньої політики Версаля. Доповнює це зібрання листів кореспонденція фаворитки Людовіка XV – мадам Помпадур, безпосередньої учасниці франко-австрійського переговорного процесу⁵.

У дослідженні також задіяні мемуари безпосередніх учасників Дипломатичної революції. Так розглянуто журнал герцога де Крої⁶, наближеного державного секретаря закордонних справ – Антуана-Луї Руйє, який стояв на чолі французької дипломатії в період, що проаналізовано у праці. Важливість цієї праці полягає в тому, що вона проливає світло на плани

¹ Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française. Publié sous les auspices de la commission des archives diplomatiques au ministère des affaires étrangères. Paris: Felix Alcan, 1884-1983: T. I. Autriche, éd. Albert Sorel, 1884.; T. V. Pologne, éd. Louis Farger, 1888.; T. IX. Russie, éd. Alfred Rambaud, 1890.; T. XVI. Prusse, éd. Albert Waddington, 1901.

² Friedrich II u. a. Politische Correspondenz Friedrich's des Großen / hrsg. Johann Gustav Droysen u. a. Berlin: Duncker & Humblot, 1879-1939. Bd. I-XLVI.

³ Friedrich II. Die Werke Friedrichs des Großen: in deutscher Übersetzung / hrsg. Gustav Berthold Volz. Berlin: Reimar Hobbing, 1912-1914. Bd. 1-11.

⁴ Correspondance secrète inédite de Louis XV sur la politique étrangère avec le comte de Broglie, Tercier etc. et autres documents relatifs au ministère secret publiés d'après les originaux conservés aux archives de l'Empire / éd. M. E. Boutaric. Paris: Henri Plon, 1866. T. 1-2.

⁵ Poisson J.-A. Lettres de madame la marquise de Pompadour depuis 1753 jusqu'à 1762 inclusivement. Londres, 1772-1773. T. 1-2.

⁶ Croÿ E. de, Journal inédit du duc de Croÿ (1718-1784) publié d'après le manuscrit autographe conservé à la bibliothèque de l'institut / éd. vicomte de Grouchy et Paul Cottin. Paris: Ernest Flammarion, 1906-1921. T. 1-4.

державного секретаря закордонних справ у відносинах з основними європейськими акторами, і, зокрема, з Британією. Особливий інтерес у дослідженні Дипломатичної революції становлять мемуари кардинала Берні¹, що містять інформацію про перебіг секретних переговорів між Францією та Австрією, позиції цих країн та оціночні судження безпосереднього учасника процесу, оскільки Берні представляв Людовіка XV на цих переговорах, а тому був поінформований про їхній змістовний бік. Також становить інтерес робота сучасника дипломатичної революції, французького академіка Шарля Піно Дюкло, який докладно описав події 1756 року у своїх секретних мемуарах про правління Людовіка XIV і Людовіка XV².

Важливим доповненням джерельної бази дослідження є мемуари Хораса Волпола про правління Георга II³, які проливають світло на особливості зовнішньої політики Великої Британії напередодні Семирічної війни. Крім того, у процесі дослідження визначну роль для розуміння міжнародної ситуації після Війни за іспанську спадщину зіграла інформація з мемуарів державного секретаря закордонних справ часів Людовіка XIV Жана-Батиста Кольбера, маркіза де Торсі⁴, котрий був учасником переговорного процесу й дуже добре усвідомлював ті глобальні зміни у системі міжнародних відносин, що призвели до припинення протистояння Австрії та Франції.

Таким чином, джерельна база є репрезентативною: вона включає в себе основні актові й діловодні документи періоду, що розглядається у роботі, й доповнюється джерелами особистого походження, що дають змогу розглядати суб'єктивну сторону французької зовнішньої політики.

Мета дослідження полягає в тому, щоб простежити особливості французької дипломатії в середині XVIII століття, її еволюцію, основні

¹ Bernis P. de, *Mémoires et lettres de François-Joachim de Pierre cardinal de Bernis (1715-1758) publiés avec l'autorisation de sa famille d'après les manuscrits inédits* / éd. Frédéric Masson. Paris: E. Plon, 1878. T. 1-2.

² Duclos M. *Mémoires secrets sur le régnes de Louis XIV et de Louis XV*. Lausanne: J.Mourer, 1791. T. 1-2.

³ Walpole H. *Memoirs of the Reign of George the Second* / ed. Lord Holland. London: Henry Colburn, 1846. Vol. 1-3.

⁴ Colbert de Torcy J.-B. *Mémoires de Monsieur de Torcy pour servir à l'histoire des négociations depuis le Traité de Ryswyk jusqu'à la Paix d'Utrecht*. Londres: Nours & Vaillant, T. 1-2, 1757.; Colbert de Torcy J.-B. *Mémoires de M. de **** pour servir à l'histoire des négociations depuis le Traité de Ryswyk jusqu'à la Paix d'Utrecht*. La Haye, T. 3, 1756.

напрямки, а також визначити ступінь впливу зовнішніх чинників на темпи зміни вектора зовнішньої політики Франції.

На основі мети було сформульовано ключове дослідницьке питання – чи була еволюція дипломатії Франції напередодні Семирічної війни наслідком впливу зовнішніх чинників, без існування внутрішніх чинників, що зумовили її?

Тому конкретна проблема дослідження базується на наступному протиріччі: з одного боку, Французька монархія проводила політику, спрямовану на дипломатичну ізоляцію Британії напередодні нової війни, головним театром воєнних дій якої мали стати Північноамериканські колонії, з іншого боку, Версаль практично нічого не робив із метою заспокоєння основних держав континентальної Європи, для забезпечення миру й можливості повної концентрації сил на колоніальному протистоянні, що було першочерговим завданням у питанні протистояння в колоніях.

У рамках дослідження було сформульовано наступну гіпотезу: якщо після підписання договору в Екс-ла-Шапель у Франції не існувало передумов для кардинальної зміни вектору зовнішньої політики, незважаючи на той факт, що впродовж існування «старої» системи альянсів Франція у XVIII столітті проявляла інтерес до її трансформації та встановлення союзних стосунків із Габсбурзькою монархією, то сукупність зовнішніх чинників змусила її зблизитися із традиційними супротивниками.

Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення наступних завдань:

1. Розглянути зовнішньополітичну обстановку в Європі після укладення миру в Екс-ла-Шапель і визначити в ній місце Франції;
2. Проаналізувати збільшення ваги Великої Британії в зовнішній політиці Франції;
3. Визначити причини кризи франко-пруського союзу;
4. Проаналізувати роль секретної дипломатії Франції у відносинах із Росією;

5. Проаналізувати протиріччя французької та австрійської ініціатив зближення;
6. Розглянути французьку дипломатію щодо Пруссії в останні місяці франко-пруського союзу;

Структура дослідження відповідає поставленим в праці завданням:

Вступ;

1. Розділ 1. Французька дипломатія в 1748-1755 рр.;
 - 1.1. Ситуація в Європі після миру в Екс-ла-Шапель;
 - 1.2. Місце Великої Британії в зовнішній політиці Франції;
 - 1.3. Криза франко-пруського союзу;
 - 1.4. «Східний бар'єр» і «Секрет короля»;
2. Розділ 2. Дипломатична революція 1756 року;
 - 2.1. Витоки Дипломатичної революції 1756 року;
 - 2.2. Австрійський проект союзу з Францією;
 - 2.3. Розпад франко-пруського союзу;
 - 2.4. Укладення Версальського договору 1756 року;

Висновок;

Бібліографія.

Методологічна основа дослідження спирається на теорію класичного реалізму, вперше викладену Г. Моргентау¹, що базувалась на працях таких класиків, як Фукідід², Н. Макіавеллі³, Т. Гоббс⁴. Ця теорія найбільшою мірою підходить для аналізу міжнародних процесів XVIII століття. По-перше, це пов'язано з відсутністю інститутів і недержавних акторів у зазначену добу, що робить єдиними гравцями на зовнішньополітичній арені держави, які керуються національними інтересами. По-друге, згідно з положеннями реалізму головним елементом зовнішньої політики є сила, перш за все

¹ Morgenthau H. J. Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace. New York: Alfred A. Knopf, 1949.

² Thucydide. La guerre du Péloponnèse / traduit par J. de Romilly, L. Bodin et R. Weil. Paris: Les Belles Lettres, 2019. 976 p.

³ Machiavelli N. The Prince. Milton Keynes: Penguin Classics, 2014. 124 p.

⁴ Hobbes T. Leviathan or the Matter, Forme, & Power of a Common-wealth Ecclesiasticall and Civil. London: Andrew Crooke, 1651. 445 p.

військова, що дійсністю XVIII століття, де територіально невелика й економічно погано розвинена Пруссія була великою державою саме завдяки своїй армії, й, як висловлювався Вольтер – «влучним стрільцям». По-третє, інші, пізніші теорії, є занадто складними і, найчастіше, розглядають чинники, яких не існувало у XVIII столітті, такі як фактор зброї масового знищення, що не просто ускладнює за допомогою них інтерпретацію подій цієї епохи, а й унеможлиблює її. Тобто, теорія класичного реалізму у міжнародних відносинах відповідає реаліям XVIII століття.

Крім того, важливою складовою парадигми класичного реалізму в міжнародних відношеннях є категорія «балансу сил», що є класичною для аналізу Вестфальської системи міжнародних відносин й пояснює перебіг подій Дипломатичної революції на системному рівні.

Методи дослідження:

Історико-порівняльний метод.

Цей метод дослідження є одним з основних у вивченні історичних процесів. Оскільки в роботі неодноразово проводять порівняння концепцій французької та австрійської зовнішньої політики, порівняння сприйняття Францією та Пруссією одна одної, а також різного становища офіційної та секретної дипломатії Франції, з чого робляться висновки, щодо виявлення змін та еволюції французької дипломатії.

Історико-системний метод.

Безумовно, розглядаючи в роботі проблематику, що належить до історії міжнародних відносин, неможливо не вдаватися до цього методу дослідження. Розглядаючи Дипломатичну революцію та дії французької дипломатії, їх неможливо відірвати від цілісної Вестфальської системи та умов, у яких існували держави аж до зламу старої системи, що зумовлює застосування цього методу. Зокрема, історико-системний метод тією чи іншою мірою застосовується для вирішення всіх зазначених завдань.

Контент-аналіз.

Перш за все у дослідженні використовується якісний контент-аналіз. Цей метод застосовують під час аналізу джерельної бази дослідження, незважаючи на те, що кореспонденція і мемуари не є родючим ґрунтом для застосування контент-аналізу. Проте дослідження листів, використовуючи метод якісного контент-аналізу, допомагає визначити пріоритетні завдання, які монархи вказували своїм дипломатичним агентам, виокремити головні питання, що їх розв'язували під час листування, і так далі, і в такий спосіб реконструювати процес формування та реалізації в цій кореспонденції зовнішньої політики країн Європи, що були головними акторами Дипломатичної революції, зокрема Франції.

Наративний аналіз.

Наративний аналіз є найзастосовнішим методом під час вивчення історіографічної бази дослідження, хоча й під час розгляду джерельної бази його теж активно застосовують. У контексті аналізу джерельної бази він застосовується, оскільки, щоб визначати сутність текстів, нам важливо розуміти позицію автора, озираючись на контекст подій, а також персону автора тексту – пласту, що формує інтерпретацію, носієм якої й є джерела. Наративний аналіз використовується паралельно з контент-аналізом, тому його застосовують для розв'язання тих самих завдань, що й контент-аналіз.

Новизна дослідження визначається тим, що вперше було розглянуто період, на який припадає еволюція зовнішньої політики Франції, – міжвоєнний період (між Війною за австрійську спадщину та Семирічною війною). У той час, як у науковій літературі існує традиція розглядати події Дипломатичної революції 1756 року окремо¹, тим самим упускаючи, по-перше, зміну міжнародної обстановки і ролі Франції на зовнішньополітичній арені з підписанням миру в Екс-ла-Шапель, по-друге, процес формування кризи у

¹ Див. Waddington R. Op. cit.

стосунках між основними акторами «старої» системи альянсів. Крім того, новим для дослідження саме Дипломатичної революції є аналіз еволюції ідей у XVIII столітті щодо франко-австрійського примирення в Європі.

Результати дослідження пройшли апробацію в наступних публікаціях автора німецькою мовою:

1. Potrashkov D. Das Renversement des alliances // Сучасні тенденції у науці: збірник студентських наукових праць. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 103-108.
2. Potrashkov D. Zu den Gründen für das Scheitern der Expedition des Chevalier de Lévis nach Québec im Frühjahr 1760 // Сучасні тенденції у науці: збірник студентських наукових праць. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 66-78.

Та були заслухані на 76-й та 77-й Міжнародних конференціях «Каразінські читання»:

1. Potrashkov D. The French Army's Military Campaigns in India and Canada during the Seven Years' War: A Comparative Analysis // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 77-ї Міжнародної наукової конференції. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 30-32.
2. Potrashkov D. The Russian Empire and the Crisis of the Franco-Prussian Alliance 1755-1756 // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 77-ї Міжнародної наукової конференції. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. С. 97-100.

Розділ 1. Французька дипломатія у 1748-1755 рр.

1.1. Ситуація в Європі після миру в Екс-ла-Шапель

18 жовтня 1748 року між Францією, Великою Британією та Об'єднаними провінціями було укладено договір в місті Екс-ла-Шапель. Цей мир поклав край Війні за австрійську спадщину, що розпочалася 1740 року зі смертю останнього представника чоловічої статі династії Габсбургів. Незважаючи на той факт, що конфлікт з'явився черговим витком двохсотлітнього протистояння Австрійського і Французького домів, монархія Габсбургів не була основною державою, яка уклала мир, а лише приєднувалася до нього. За довгий період існування Вестфальської системи (під системою мається на увазі силове співвідношення держав) у Європі сформувалися дві антагоністичні системи альянсів, що формувалися навколо головних супротивників у боротьбі за панування на континенті. Процес формування тривав досить тривалий час і остаточно він завершився лише у 1714 року, з підписанням Утрехтського мирного договору. Ця «стара» система альянсів востаннє зіткнулася саме під час Війни за австрійську спадщину.

Як слушно зазначає французький академік Альберт Брольї, «політичну історію XVIII століття можна розділити на дві абсолютно різні половини договором, укладеним в Екс-ла-Шапель»¹. Дійсно, цей мир значно вплинув на тенденції в зовнішній політиці європейських держав, змінив їхнє сприйняття традиційних союзників і традиційних суперників. Цей мир, фактично, зумовив дві нові війни, одну в Європі, іншу в колоніях, які згодом об'єднуються в так званій Семирічній війні. Але, можливо, найголовніше – мир в Екс-ла-Шапель заклав підґрунтя для остаточного падіння європейської системи, закріпленої Вестфальськими договорами, яка формувалась на протистоянні Франції та

¹ Broglie A. de. Le secret du Roi. Correspondance secrète de Louis XV avec ses agents diplomatiques 1752-1774. 4ème éd. Paris: Calmann Lévy, 1888. T. 1. P. 6.

Габсбурзької монархії¹. Проте ці фундаментальні зрушення, спровоковані новим світом, не відразу виявлялися.

За результатами миру в Екс-ла-Шапель монархія Людовика XV не виходила з війни абсолютною переможницею. У територіальному відношенні договір частково повертав Європу до довоєнного становища. Так, згідно зі статтями, V і VI, всі завоювання, зроблені в період війни, мали бути повернуті початковим власникам². Це стосувалося як володінь у Європі, так і в індійських та північноамериканських колоніях. Таким чином Франція втрачала свої ключові завоювання в Австрійських Нідерландах, а також в Індії, де завдяки зусиллям губернатора Дюплекса був завойований Мадрас, стратегічно важливе місто під британським контролем³. У поєднанні з надбаннями свого головного союзника, що були підтверджені статтею XXII договору в Екс-ла-Шапель⁴ – Пруссії, яка приєднала за підсумками двох воєн з Австрією Сілезію, найбагатшу провінцію Габсбурзької монархії, – французька вигода від цієї війни, здавалося, була мінімальною.

На цій підставі у Франції навіть з'явилися два вирази, пов'язані з результатами цього миру: «travailler pour le roi de Prusse», що дослівно означає: працювати на короля Пруссії, тобто багато працювати, але нічого не здобути та «bête comme la paix», що означає: дурний, як мир⁵. Таким чином можна усвідомити ступінь сприйняття французьким суспільством цього мирного договору. Проте, це обурення поверхневе.

Хоча Франція не набувала територій, вона набувала вплив й авторитет. Король дбав про мир не як купець, а як король⁶, справді, Людовик XV не прагнув до перебільшення територій Франції, а до підвищення її авторитету та слави, що відігравала ще значну роль у суспільстві, в Європі. Не маючи в

¹ Broglie A. de. La Paix D'aix-La-Chapelle: 1748. Paris: Calman Lévy, 1891. P. 294-295

² Traité de paix entre le Roy, le Roy de la Grande Bretagne, et les États Généraux des Provinces-Unies des Pays-Bas. Conclu à Aix-la-Chapelle... P. 10-12.

³ Gaxotte P. Louis XV. Paris: Flammarion, 1980. P. 299.

⁴ Traité de paix entre le Roy, le Roy de la Grande Bretagne, et les États Généraux des Provinces-Unies des Pays-Bas. Conclu à Aix-la-Chapelle... P. 25.

⁵ Broglie A. de. La Paix D'aix-La-Chapelle. P. 281.

⁶ Ibid. P. 73.

основі свої особисті претензії, королівство відстоювало територіальні надбання своїх союзників, зокрема Пруссії. Тому існування XXII статті договору є тією самою мірою перемогою Людовика XV, якою і Фрідріха II, тим паче, що Пруссія не брала участі в укладенні миру і не підписувала його. Фактично така сама ситуація спостерігалася і в переговорному процесі щодо Італії, де Франція відстоювала династичні інтереси Бурбонів. Згідно зі статтею V та VII, герцогства Парма, П'яченца та Густалла, що перебували під опікою дому Габсбургів, передавалися Філіпу I Бурбону¹. Також, незважаючи на низку військових невдач, які ускладнювали становище французького союзника – Генуї, вдалося домогтися повернення до статусу-кво.

Таким чином Франція зміцнювала свою присутність у Північній Італії, де традиційно панували Габсбурги. Крім того, важливо також розуміти, що відсутність безпосередньо територіальних домагань і турбота про благо своїх союзників ставили Францію на місце європейського арбітра. Франція виходила з війни «благородним миротворцем», а Людовик XV ставав королем, який «дарував» мир Європі. Саме про це свідчать слова Фрідріха Великого після миру в Екс-ла-Шапель, щодо свого союзника: «Франція є наймогутнішим королівством у Європі»².

Що стосується інших учасників конфлікту, з чиїми інтересами мала зіткнутися Франція, то найбільших втрат зазнав традиційний противник королівства – Габсбурзька монархія. Крім тих територій, володіння над якими Австрія мала поступитися Бурбонам у Італії та Сілезії, Австрія зазнала серйозних репутаційних втрат. У принципі, сама Війна за Австрійську спадщину продемонструвала слабкість колись великої монархії Габсбургів. Зайняття імператорського престолу курфюрстом Баварії з династії Віттельсбахів, який перервав традицію обрання Габсбургів, взяття французькою армією Праги – міста в самому серці Імперії. Так далеко вглиб

¹ Traité de paix entre le Roy, le Roy de la Grande Bretagne, et les États Généraux des Provinces-Unies des Pays-Bas. Conclu à Aix-la-Chapelle... P. 10-17.

² Friedrich II. Die Werke Friedrichs des Großen: in deutscher Übersetzung / hrsg. Gustav Berthold Volz. Berlin: Reimar Hobbing, 1912. Bd. 7. S. 163.

Священної Римської імперії французькі війська не проникали навіть за Людовіка XIV. А також безліч військових поразок, усе це в сукупності робило Австрію другорядним союзником для інших членів альянсу. Так, наприклад, Великобританія вела переговори з Францією про укладення миру без відома Австрії, і, як можна спостерігати, Австрія була лише державою, що приєднується до договору й не була повноправним учасником переговорного процесу. Проте стаття XXI миру в Екс-ла-Шапель закріплювала визнання всіма договірними державами Прагматичної санкції 1713 року¹. А отже, Марія Терезія визнавалася королевою Угорщини та Богемії, хоча імператрицею Священної Римської імперії вона стати не могла, проте цей трон посів її чоловік Франц Стефан Лотаринзький. Й таким чином Імперія поверталася в руки Габсбургів.

Важливо зазначити, що найважчою втратою для молодого королеви була втрата Сілезії. На перший погляд це була одна з найбагатших австрійських провінцій, і її захоплення Пруссією обтяжувало і без того важке фінансове становище Габсбурзької монархії. Однак, з іншого погляду, значнішу роль відігравав той факт, що новим власником Сілезії ставав один із князів Імперії, який номінально підпорядковувався Австрії. Цей серйозний удар по престижу імперської корони та Габсбурзької монархії не міг залишатися пробаченим і, таким чином, було сформовано основний вектор зовнішньої політики Марії Терезії, імперативом якого ставало повернення Сілезії².

Пруссія, як зазначалося, здобула найбільше в цій війні, хоча не брала в ній повноцінної участі. Двічі цей важливий союзник Франції укладав з Австрією сепаратний мир, для закріплення територіальних надбань. Однак важливим був фактор нової сили, яка проявила себе в Європі. До 1740 року курфюрство Бранденбург, а пізніше королівство Пруссія не відігравало важливої ролі в європейській політиці, для Австрії та Франції це був черговий

¹ Traité de paix entre le Roy, le Roy de la Grande Bretagne, et les États Généraux des Provinces-Unies des Pays-Bas. Conclu à Aix-la-Chapelle... P. 24-25.

² Priester E. Kurze Geschichte Österreichs: Aufstieg und Untergang des Habsburgerreiches. Wien: Globus-Verlag, 1949. S. 268.

німецький союзник, що не міг похизуватися сильною армією чи добрим станом фінансів. Перша і Друга Сілезькі війни принесли славу прусській зброї і змусили по-новому поглянути на цю силу у Священній Римській імперії.

Важливо визначити місце Росії в нових умовах, оскільки ця країна починаючи з реформ Петра намагалася бути залученою до європейської політики. Вона також прагнула зіграти свою роль у Війні за австрійську спадщину. У цьому їй допомагали головні союзники, в інтересах яких було залучення Росії, насамперед, як противаги амбіціям версальського двору. Цими союзниками були Австрія і Великобританія.

У 1748 році за певну суму їм навіть вдалося домогтися відправки російського корпусу, який мав узяти безпосередню участь у війні, однак не від імені Росії, а в якості армії антифранцузького альянсу Англії, Австрії та Сполучених провінцій¹. У Версалі були незадоволені таким актом підтримки супротивника, Луї Філожен Брюлар віконт де Пюїзьє, державний секретар закордонних справ, з цього приводу звертався до російського посланця в Парижі Генріха Гроса: «такій великій державі, як Росія непристойно своє військо за гроші віддавати іншим державам; пристойніше було б їй прямо оголосити війну проти Франції»². Пюїзьє прискорив переговорний процес, що значно не вплинуло на підсумкові результати миру в Екс-ла-Шапель. Однак, оскільки Росія нікому війну не оголошувала, то й до підписання мирного договору не була причетна, Франція не допустила Санкт-Петербург у нову європейську систему, тим самим поглибивши дипломатичний конфлікт між двома державами.

Великобританія, як і Франція, не отримала будь-яких територіальних придбань від Війни за австрійську спадщину. За підсумками миру в обмін на Мадрас Англія повинна була повернути Франції Луїсбург, портову фортецю, з чудовими укріпленнями, на зведення яких Франція витратила гігантську

¹ Анисимов М. Ю. Российская дипломатия в Европе в середине XVIII века. От Ахенского мира до начала Семилетней войны. М.: Товарищество научных изданий КМК, 2012. С. 164.

² Соловьев С. М. Сочинения: в 18 кн. М.: Мысль, 1993. Кн. XI. С. 504.

суму¹. Єдиною умовою, яка повною мірою була досягненням британської дипломатії, було часткове руйнування укріплень Дюнкерка, що гарантувалося XVII статтею миру в Екс-ла-Шапель². Проте ця війна вперше для Великої Британії продемонструвала важливість ведення спеціальних операцій у колоніях, і статус-кво, закріплений мирним договором, лише посилив суперництво в колоніальній боротьбі між Версалем і Лондоном.

Таким чином, незважаючи на мінімальні територіальні перетворення в Європі за підсумками мирного договору, Франція Людовика XV посідала ключову роль арбітра європейської політики, вона зміцнила своє становище і повернулася на місце, яке колись посідала Франція Людовика XIV. У цій новій системі важливе місце займала «нова європейська сила» – Пруссія. Фрідріх II захопленням Сілезії фактично кинув виклик пануванню Габсбургів в Імперії, визначивши прагнення Австрії до відновлення своїх територій. Крім того, Австрія втратила своє провідне становище в протистоянні з Францією, цю першість в антифранцузькому альянсі перехопила Велика Британія. Остання, не досягнувши успіхів у колоніальному протистоянні, починала підготовку до нової війни, підготовку скоріше матеріальну, ніж дипломатичну. У Версалі це розуміли і також вели приготування країни до нової війни. У підсумку мир в Екс-ла-Шапель був нічим іншим, окрім як перемир'ям, що закріпило номінальне, але не фактичне лідерство Франції в Європі.

1.2. Місце Великої Британії у зовнішній політиці Франції

З приходом до влади в Англії Вільгельма III, представника Оранської династії, закінчився профранцузький вектор зовнішньої політики Англії, тепер він носив протилежний характер, незважаючи на короткий період зближення

¹ Fortier J. Fortress of Louisbourg. Toronto: Oxford University Press, 1979. P. 11.

² Traité de paix entre le Roy, le Roy de la Grande Bretagne, et les États Généraux des Provinces-Unies des Pays-Bas. Conclu à Aix-la-Chapelle... P. 23.

в процесі розподілу іспанської спадщини¹. Від Війни Аугсбурзької ліги вага Англії в європейській політиці зростала, роблячи саме її, а не Сполучені провінції головним торговельним і морським конкурентом французької монархії. Протистояння з Англією виходить далеко за межі Європи, у Північній Америці та в Індії ці дві держави змагаються навіть у періоди миру в Європі.

Важливе місце у двосторонніх відносинах посідає питання легітимності правлячої династії в Англії. Після Славної революції Людовік XIV продовжує підтримувати вигнаного Якова II Стюарта, який втік до Франції². Хоча тричі, включно з миром в Екс-ла-Шапель, Франція підтверджувала визнання прав на англійський престол нових династій (спочатку Оранської, а потім Ганноверської), вона не припиняла підтримувати якобітів – прихильників династії Стюартів.

У 1714 році у Великій Британії змінилася правляча династія. Новим королем став курфюрст Ганноверу Георг під ім'ям Георг I. Цей німець не дуже любив отримане у спадок королівство і дуже часто відвідував рідний Ганновер³. При ньому центральну роль у британській зовнішній політиці відігравав саме Ганновер. Те ж саме тривало і за його сина Георга II. З цього приводу Фрідріх II зазначав, що король Великої Британії був «скоріше ганноверцем, ніж англійцем» і бачив «Європу тільки з погляду свого курфюрства Ганновер. Усе, що здається вигідним для цього курфюрства, впливає на нього; усе, що здається таким, що суперечить йому, дратує його»⁴. Це також відзначали у Великій Британії, так за словами Горація Волпола король Британії «тремтів за свій Ганновер»⁵. Хоча Георг був абсолютним монархом у курфюрстві, він був зобов'язаний підкорятися тим обмежувальним

¹ Viel-Castel L. de, Louis XIV et Guillaume III // *Revue de Deux Mondes*, 1853. T. 2. №5. P. 976-977.

² Miller J. James II. London: Yale University Press, 2000. P. 235.

³ Hatton R. M. Georg I: Elector and King. London: Thames & Hudson, 1978. P. 158.

⁴ Friedrich II u. a. Politische Correspondenz Friedrich's des Großen / hrsg. Johann Gustav Droysen u. a. Berlin: Duncker & Humblot, 1883. Bd. XI. S. 161-163.

⁵ Walpole H. *Memoirs of the Reign of George the Second* / ed. Lord Holland. London: Henry Colburn, 1846. Vol. 2. P. 33.

законам, які були визначені Біллем про права 1689 року. Багато повноважень короля передавали прем'єр-міністру і парламенту, проте дипломатія і військові дії перебували в безпосередньому відомстві короля. Тож і британські міністри були змушені у своїх діях озиратися на фамільні землі Георга II.

Проте, після миру в Екс-ла-Шапель, Великобританія готувалася до нової війни в колоніях. Оскільки війна в Індії була не стільки протиборством Англії та Франції, скільки національних торговельних компаній, які виділяли гроші на військові операції, вся увага Лондона і Версаля була прикута до Північної Америки. На цьому континенті французькі колонії розташувалися від Луїзіани до Квебека і, таким чином, оперізували британські Тринадцять колоній, обмежуючи останні в подальшій територіальній експансії. Зміцнення французької військової присутності 1749 року в долині Огайо, призвело до того, що Велика Британія побудувала новий порт у Новій Шотландії – Галіфакс, який загрожував Луїсбургу, головній французькій фортеці на шляху до столиці Нової Франції – Квебеку, як пункт постачання британських військ¹. Подібні дії англійської адміністрації лише сприяли подальшому проведенню агресивної політики губернаторами Нової Франції. Крім того, експансія 1749-1755 рр. заохочувалася урядом у Версалі. Так Людовик XV у цей період збільшив кількість підрозділів французької морської піхоти, які перебували у Канаді, а також направив нові підрозділи регулярної армії, збільшуючи чисельність французьких сил в Північній Америці². Таки чи інакше, Франція готувалась до війни в колоніях.

Велика Британія була в жаху від приготувань Франції і вирішила перехопити ініціативу. Володіючи перевагою на морі, Англія почала морську блокаду Нової Франції. Версаль був не менш стурбований таким розвитком подій. Тому для вирішення питання Англія і Франція прибїгли до переговорів, щоб не допустити ескалації конфлікту, весь тягар процесу лягає на

¹ Bérenger J., Meyer J. La France dans le monde au XVIIIe siècle. Paris: SEDES, 1993. P. 206-211.

² La guerre de Sept Ans en Nouvelle-France / éd. L. Veyssière, B. Fonck. Québec: Septentrion, 2012. P. 246-248.

французького посла в Англії герцога Мірепуа¹. Проте було досить очевидно, що британська сторона хотіла виграти час у цих переговорах, щоб посилити свої позиції в Північній Америці.

Цей акт, тобто довгий переговорний процес, безрезультатний і забезпечений безліччю обіцянок британської сторони, довгий час розглядався як прояв слабкої волі короля, що прагнув підтримання такого вигідного миру, окрім цього, це вважали також ознакою вже давно очікуваного занепаду монархії, того занепаду, що мав призвести до Французької революції XVIII століття². Проте сучасні праці розглядають цю політику як вичікувальну³. Як зізнавався сам державний секретар закордонних справ Антуан-Луї де Руйє герцогу Мірепуа: Лондон хотів «виграти час і потішити нас»⁴. Але інертність Франції полягала теж у цьому. Руйє мав намір виграти часу для королівства на підготовку до війни, точніше для її флоту. Майбутній маршал Франції Еммануель де Крой проливає світло на причини «пасивності» Руйє: «Месьє Руйє завжди боявся, що наш флот не зможе поодинці підтримати наші колонії і не буде відновлений до того моменту, як ми не втратимо все»⁵. До того, як обійняти посаду державного секретаря закордонних справ Антуан-Луї де Руйє обіймав посаду державного секретаря флоту. На цій посаді він проявив себе чудовим адміністратором, будучи залученим до роботи арсеналів і верфей, тому він, як ніхто інший, розумів стан флоту Людовика XV і знав темпи його модернізації. Французькому флоту не вистачало ще двох років, щоб наздогнати британський флот⁶. Саме два роки вимагав Руйє від британської делегації на переговорах у Лондоні.

Крім того, державний секретар закордонних справ на час. Британія активними й агресивними діями біля берегів Нової Франції мала припуститися

¹ Waddington R. Op. cit. P. 65.

² Ibid. P. 112.

³ Dziembowski E. La guerre de Sept Ans 1756-1763. Paris: Perrin, 2015. P. 87.

⁴ Цит. за: Waddington R. Op. cit. P. 112.

⁵ Croÿ E. de. Journal inédit du duc de Croÿ (1718-1784) publié d'après le manuscrit autographe conservé à la bibliothèque de l'institut / éd. vicomte de Grouchy et Paul Cottin. Paris: Flammarion, 1906. T. 1. P. 311.

⁶ Dull J. La Guerre de Sept Ans. Histoire navale, politique et diplomatique. Rennes: Les Perséides, 2009.

помилки. Так і сталося. 8 червня 1755 року біля берегів Канади британська ескадра, що вела блокаду Нової Франції, перехопила французьку ескадру і захопила два кораблі «l'Alcide» і «le Lys», без будь-якого оголошення війни. Таким чином Лондон перебував у дуже незручному становищі, репутаційні витрати Англії виявилися значно вищими від тієї ціни, що їх несли ці два кораблі та 400 захоплених французьких солдатів. Війна ставала справедливою для Франції, а Велика Британія – безчесним агресором. «Те, що щойно сталося у відкритому морі, не додають ані слави англійському флоту, ані репутації британському міністерству»¹ – зазначав Руйє. Мадам Помпадур у листі герцогу Мірепуа порівнювала дії британського флоту з поведінкою алжирських піратів². Версаль запустив яскраву пропагандистську кампанію при європейських дворах і серед громадськості, покликану продемонструвати всю справедливість війни, вказати на законне місце Франції та беззаконні дії Лондона.

Додатковим аргументом на користь факту, що «інертність» Руйє була суворо продуманою грою, є лист прусського посланника Фрідріху II барона Кніппгаузена, який розгадав плани Версаля: «По-перше, передбачається обтяжити Англію всією ненавистю цієї війни, а помститися за неї тільки тоді, коли порушення миру буде відоме й доведене всій Європі. По-друге, є надія, що ця поміркованість нав'яже себе Англії і що тим часом вона не захоче вступати в жодні нові ворожі дії, що тим більше бажано, що всі торговельні судна, які очікують з Америки та Ост-Індії, наразі перебувають у дорозі. По-третє, передбачається, що час, який буде присвячено згаданій симуляції, можна використати з користю для здійснення заходів, вжитих для оборони королівства, а також для ведення війни як на морі, так і на суходолі, і для консультацій із союзними дворами»³.

¹ Цит. за: Dziembowski E. Op. cit. P. 88.

² Poisson J.-A. Lettres de madame la marquise de Pompadour depuis 1753 jusqu'à 1762 inclusivement. Londres, 1772. T. 1. P. 15.

³ Friedrich II u. a. Politische Correspondenz Friedrich's des Großen... S. 240-241.

Таким чином, Версаль і безпосередньо державний секретар закордонних справ Антуан-Луї Руйє, напередодні нової війни в колоніях, спіймали Велику Британію в «репутаційну пастку». Вона, по-перше, забезпечувала для Франції легітимізацію війни, по-друге, дозволяла швидко закінчити конфлікт на вигідних для монархії умовах, оскільки безчесна війна також ставала перешкодою для британського парламенту, обтяженого громадською думкою, по-третє, початок конфлікту з Англією запускав ланцюжок втручання країн-союзниць. Так, за словами кардинала Берні, почати бойові дії передбачалося із захоплення Австрійських Нідерландів, що передбачало оголошення війни Австрії¹. Проте є всі підстави вважати, що Руйє сподівався на деескалацію конфлікту в Північній Америці. Як було зазначено, Руйє вигравав час для модернізації французького флоту, самоціллю був не початок війни, а мир, який би забезпечив Франції новий флот, рівний флоту Георга II.

1.3. Криза союзу з Пруссією

1741 року Франція і Пруссія уклали оборонний союз, який визначав відносини між двома королівствами. Цей союз складно назвати міцним, як уже згадувалося, Фрідріх II двічі укладав сепаратний мир з Австрією в період Війни за Австрійську спадщину. Проте у Версалі вважали цей альянс необхідним. Пруссію сприймали як протизагроз пануванню Габсбургів в Імперії, і вона була необхідна для підтримання балансу сил у Німеччині².

Сам Фрідріх II захоплювався Францією та її культурою, він підтримував добрі стосунки з Людовіком XV, та бачив необхідність союзу з Версалем в умовах наростаючого протистояння з Росією. Остання, після укладення миру в Екс-ла-Шапель, вбачала у піднесенні Пруссії загрозу для безпеки своїх

¹ Bernis P. de. Mémoires et lettres de François-Joachim de Pierre cardinal de Bernis (1715-1758) publiés avec l'autorisation de sa famille d'après les manuscrits inédits / éd. Frédéric Masson. Paris: E. Plon, 1878. T. 1. P. 211.

² Broglie A. de. Le secret du Roi... P. 124-125.

кордонів, а тому прагнула нейтралізувати її в наступній війні, спільними зусиллями з Австрією. Франція, як держава, що будь-якими дипломатичними методами сприяла витісненню Росії з європейської системи, безумовно, була для Пруссії цінним союзником. Крім того, на континенті Пруссія просто не мала інших сильних друзів, на кшталт Франції.

Тим не менш, таке природне союзництво приховувало в собі кілька протиріч, що важливо зазначити, всі протиріччя полягали у сприйнятті союзниками один одного.

Шанувальник Короля-Сонце, незважаючи на любов до Франції та теплі стосунки з її правителем, ставився до Людовіка XV зверхньо. «Слабкий принц переконує себе, що він керує цією монархією, в той час як його міністри розділяють його владу і залишають йому тільки безплідне ім'я. Коханка, яка працює тільки для свого збагачення; ділки, які грабують скарбницю короля, безліч порушень і грабіж завдають шкоди цьому уряду боргами. У цій державі справи ведуться поверхнево, де задоволення - це бог [...]. Жвавість французів означає, що вони діють тільки в поривах. Коли вони чогось хочуть, вони бажають цього сильно; але вони також стають холодними і переходять від одного почуття до іншого, найпротилежнішого до нього, з тієї легкості, за яку ледве можуть посперечатися найкращі керівники цієї країни»¹. Таке сприйняття версальського двору перешкоджало веденню справ із Францією. Вказуючи на відсутність авторитету в короля Франції, який сам є «бранцем» корумпованої фаворитки, малює картину жалюгідного королівства, не гідного колишньої поваги. Непостійність французів ускладнює ведення справ із ними. Неможливо повною мірою сподіватися на Францію – такий висновок можна зробити з вищенаведеного уривка.

Фрідріх дійсно був прихильником Франції, але він був прихильником Великого століття. «Людовик XIV ніколи не очікував, що його рішення залежатиме від того, що порадить англійський парламент, але що, навпаки,

¹ Friedrich II. Die Werke Friedrichs des Großen: in deutscher Übersetzung... S. 165.

останній зобов'язаний буде регулювати свої дії відповідно до починань Людовика»¹ - ось він, приклад сильного короля, колись великої Франції. Як ці два образи, описані Фрідріхом, контрастують: з одного боку, король, що змушує рахуватись англійський парламент зі своїми діями, з іншого – слабкий Людовик XV, що веде довгі й марні переговори в Лондоні, які в усьому залежать від позиції британського боку, сподіваючись уникнути війни.

Однак, Франція також була далека від того, щоб сприймати Пруссію як рівного союзника. Мирні договори, укладені у Вестфалії, закріплювали за Францією і Швецією статус захисників вольностей невеликих німецьких держав, якою, на той момент, було курфюрство Бранденбург. Цей статус передбачав протекційний характер відносин між князівствами Священної Римської імперії та Францією.

Проте з 1648 року ситуація значно змінилася. Пруссія більше не була невеликим слабким німецьким князівством, якому необхідне було заступництво Версаля. Більше того, навіть у номінальному відношенні Пруссія була королівством, і у феодалній драбині король Пруссії дорівнював королю Франції. Але Версаль продовжував сприймати свого союзника інакше, він продовжував відчувати почуття переваги. «Якщо його союз корисний королю, то союз короля необхідний йому»² – так міркував про союз між королем Франції та Фрідріхом II Руйс. Безумовно, таке ставлення Версаля лише шкодило двостороннім відносинам, ускладнювало реалізацію положень союзу 1741 року і ставило під сумнів перспективи його продовження, оскільки поведінка Франції була неприйнятною для амбітного Фрідріха. У цьому контексті король Пруссії дозволяв собі порівнювати відносини Версаля і Потсдама як відносини Блискучої Порти і волоського деспота³. З цього

¹ Цит. за: Waddington R. Op. cit. P. 187.

² Mémoire pour servir d'instructions au sieur duc de Nivernois, pair de France, chevalier des ordres du roi, grand d'Espagne de la première classe, allant a la cour de Berlin en qualité de ministre plénipotentiaire de sa majesté auprès du roi de Prusse. // Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française / éd. Albert Waddington. Paris: Felix Alcan, 1901. T. XVI. Prusse. P. 448.

³ Broglie A. de. Le secret du Roi. Op. cit. P. 124.

впливає тенденція Фрідріха позбутися другорядної ролі, яку він відігравав у відносинах із Францією.

Погіршує ситуацію у двосторонніх відносинах втручання Георга II. 1755 року, після того як війна з Францією перестала бути примарною, король Великої Британії, стурбований долею свого курфюрства, вирушив до німецьких князів з метою укладення оборонних договорів. Йому вдалося домогтися кількох договорів з ландграфом Гессен-Касселя і маркграфом Ансбаха про надання близько 10 000 солдатів цими князівствами в разі нападу Франції на Ганновер. При цьому солдатів мали утримувати за рахунок субсидій з Великої Британії¹. Проте Георг розумів, що ці договори не зможуть забезпечити його фамільні володіння, йому був потрібен союзник із великих держав на континенті.

Саму тому з 1753 року між Великою Британією і Росією йшли переговори про укладення субсидної конвенції². Лондон намагався виторгнути сприятливі умови в Росії: якомога дешевше найняти російський корпус для захисту Ганноверу, за найбільш розпливчастих формулювань конвенції, щоб не обтяжувати себе дипломатичними зобов'язаннями перед Росією, а обмежитися субсидіями. Якщо до 1755 року Англія могла дозволити собі торгуватися, то після загострення ситуації в Америці переговори були прискорені. І у вересні 1755 року було укладено конвенцію. Згідно з її положеннями в разі війни Великобританія виділяла 500 000 фунтів стерлінгів одноразово і по 100 000 щорічно на утримання російського корпусу в розмірі від 60 000 до 80 000 солдатів³. При цьому було очевидно, що ці війська формуються виключно з метою протистояти захопленню Ганноверу Пруссією.

Англо-російська конвенція приголомшила Фрідріха, і він вирішив перехопити ініціативу й забезпечити свої кордони від Росії шляхом укладення конвенції щодо Ганноверу з Великою Британією. Насправді, Фрідріху дуже

¹ Dziembowski E. Op. cit. P. 94.

² Анисимов М. Ю. Вказ. прац. С. 149.

³ Каррер д'Анкокс Э. Россия и Франция: От Петра Великого до Ленина / пер. с фр. А. А. Пешкова, О. А. Чувировой. М.: Политическая энциклопедия, 2021. С. 50.

пощастило, оскільки в Санкт-Петербурзі через придворні інтриги імператриця зволікала з ратифікацією субсидної конвенції¹, і в короля Пруссії з'явилися шанси укласти договір.

Таким чином, не складно простежити залежність між початком англо-пруських перемовин про конвенцію щодо Ганноверу і кризою у франко-пруському альянсі. Фрідріх, який став заручником декадентського сприйняття версальського двору, ставився до справ із Францією несерйозно. Пріоритетом у політиці короля Пруссії був захист кордонів від Росії і щойно з'явилася загроза, Фрідріх звернувся не до свого союзника, якого не вважав рівним партнером, а до країни, що створювала загрозу, – Великої Британії. Зі свого боку Франція також не змінила свого сприйняття Пруссії, вважаючи, що «союз короля необхідний йому [Фрідріху – Д. П.]», Версаль був упевнений у союзницькій щирості Потсдама. Однак, з іншого погляду, досить дивно, що Версаль не помічав колкостей, висловлених Фрідріхом на адресу французького двору, і не надавав їм будь-якого значення. Очевидно, Руйє та інші державні секретарі були такими самими заручниками свого хибного судження щодо Пруссії як невеликого німецького князівства, політично залежного від Франції.

1.4. «Східний бар'єр» і «Секрет короля»

Однією з особливостей зовнішньої політики Франції в період правління Людовіка XV стало співіснування двох незалежних дипломатичних відомств: одного, офіційного, на чолі якого стояв державний секретар закордонних справ, та іншого, секретного, що курувалося винятково королем Франції, і до участі в якому не мали доступу міністри королівства. Завдяки роботам французького академіка герцога Брольї цей феномен в історичній науці

¹ Анисимов М. Ю. Вказ. прац. С. 153.

отримав назву «Секрет короля». Це відомство, а точніше буде сказати, мережа особистих агентів Людовика XV, головною метою мала реалізацію інтересів Франції в державах колишнього «східного бар'єру».

«Східний бар'єр» являв собою систему альянсів, сформовану ще кардиналом Рішельє, покликану створювати загрозу монархії Габсбургів на східних кордонах Імперії. Так до цієї системи входили Швеція, Річ Посполита та Османська імперія. Однак, після поразки Швеції в Північній війні, приходу до влади в Речі Посполитій династії курфюрстів Саксонії та цілковитої нездатності Османської імперії до опору Росії, ця система, втратила свою вагу у французькій дипломатії та була фактично забута, як комплексний проект. Лише дружні двосторонні відносини зі Стокгольмом і Близькою Портою нагадували про колишній альянс. Проте зростання дипломатичної ваги і впливу в Росії викликало побоювання Франції.

«Втручання Росії у Війну за австрійську спадщину додало нової поживи до традиційної ворожості французької дипломатії щодо цієї держави»¹, — зазначав французький історик А. Рамбо. З ним солідарний сучасний російський дослідник історії Франції П. Черкасов, вказуючи, що саме поява російського корпусу на Рейні під час Війни за австрійський спадок послужила «поштовхом до русофобії у короля Франції»². Безумовно, це несподіване втручання, що було покликане схилити шальки терезів у війні на бік альянсу Австрії, Великої Британії та Сполучених провінцій і перекреслити всі перемоги маршала Саксонського в Австрійських Нідерландах, було сприйнято як акт агресії. Вже згадувалася цитата державного секретаря закордонних справ маркіза Пюїзьє, вона якнайяскравіше описує одночасне співчуття і аб'єкцію, які відчувала Франція по відношенню до Росії у зв'язку з новиною про швидку появу російського корпусу. Людовик XV вважав, що, відновивши стару систему на Сході, Франція зможе перешкоджати поширенню

¹ Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française / éd. Alfred Rambaud. Paris: Felix Alcan, 1890. T. IX. Russie. P. 1.

² Черкасов П. П. Елизавета Петровна и Людовик XV. Русско-французские отношения 1741-1761. М.: Товарищество научных изданий КМК, 2010. С. 167.

російського впливу, обмежить її можливості підтримки Австрії, а також відверне російську армію від планів вторгнення в Пруссію. Проте реалізація цього таємного проекту короля становила складне завдання: «кредит Франції значно впав у Константинополі, Варшаві та Стокгольмі»¹.

Головним, якщо не єдиним, об'єктом інтересів «Секрету короля» була Річ Посполита. Це нестабільне королівство, чи республіка, з обраним королем, було простою мішенню. Щоб домогтися успіху в Польщі «достатньо залучити на свій бік лише одного депутата Сейму»², можливо, саме тому цю державу обрали як першочергову мету роботи мережі секретних агентів Людовика XV. Завдання дипломатії короля полягало в тому, щоб після смерті постарілого Августа III на польський престол зійшов французький принц крові – принц Конті, голова секретної дипломатії короля Франції³.

Для реалізації цього проекту в Польщу послом 1752 року було призначено досвідченого дипломата графа Брольї. На цій посаді граф одразу ж зіткнувся з проблемами, спричиненими двоїстістю політики Версаля. Від державного секретаря закордонних справ граф отримав інструкції, в яких було зазначено, що він має відігравати «роль освіченого і пильного спостерігача»⁴. Крім того, французький посол мав уникати свого особистого втручання в польські справи, а працювати через польських магнатів, які були тим чи іншим чином пов'язані з Францією, при чому імена цих персон вказувалися в інструкції. Відповідно йому не пропонувалося вести активну діяльність щодо польської спадщини. Зовсім інші інструкції він отримав від принца Конті, який зобов'язував графа розгорнути кампанію із забезпечення підтримки своїх

¹ Vandal A. Louis XV et Élisabeth de Russie: étude sur les relation de la France et de la Russie au dix-huitième siècle d'après les archives du ministère des affaires étrangères. Paris: Plon, 1896. P. 204-205.

² Кальер Ф. О способах ведения переговоров с государями. / пер. с фр. и коммент. Л. А. Сифуровой, предисл. О. О. Хохлышевой. М.: Гендальф, 2000. С. 58.

³ Broglie A. de. Le secret du Roi. Op. cit. P. 5.

⁴ Intruction du roi au sieur comte de Broglie, brigadier-colonel attaché au régiment des Grenadiers de France, son ambassadeur près de roi et la République de Pologne // Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française / éd. Louis Farger. Paris: Felix Alcan, 1888. T. V. Pologne. P. 114.

претензій на польський престол. Брольї мав створити французьку партію у Варшаві, і викликати невдоволення у поляків щодо правителя-саксонця¹.

Сам Брольї зізнавався у складнощах здійснення свого «подвійного» завдання: зокрема, він вказував, що йому важко співвідносити інформацію, яку потрібно надавати державному секретареві та принцу Конті, граф часто не повідомляє всієї інформації міністерству, тим самим обмежуючи його, а іноді, надає неправдиву інформацію, зі згодовками про дії Варшави. Тим не менш, графу вдалося домогтися певних успіхів. Король зазначав: «ваша присутність [графа Брольї – Д. П.] дуже необхідна у Варшаві; вас люблять і поважають поляки, і новий міністр не зміг би примусити їх зробити багато чого, що вони повинні зробити, не відмовляючись від нашої партії, бо я хочу її підтримувати: це їхнє благо та їхня свобода»². Як зауважив Людовик XV, графові вдалося не тільки домогтися прихильності поляків, а й створити французьку партію, яка представляла інтереси офіційного Версаля. Це важливо зазначити, оскільки справи з просуванням кандидатури принца Конті на польський престол просувалися погано. По-перше, Август III продовжував правити Річчю Посполитою і, хоча у Версалі сподівалися на його швидку кончину, він не подавав ознак, що скоро помре. По-друге, самі поляки не бажали після саксонського курфюрста бачити на престолі іншого німця або француза. Вони воліли думати про короля-поляка. Тому ідея з коронуванням польським королем принца Конті фактично була приречена на провал.

Крім того, французький посол зустрічав опір з боку російської дипломатії у Варшаві. Оскільки в Санкт-Петербурзі розуміли, що французький король на польському троні позбавить Росію впливу в республіці, і перетворити до того дружню Польщу на ворожу Росії державу.

Таким чином, паралельно з офіційною політикою, король паралельно вів зовсім іншу дипломатичну гру, яка часто суперечила позиції офіційного

¹ Черкасов П. П. Вказ. прац. С. 168-169.

² Correspondance secrète inédite de Louis XV sur la politique étrangère avec le comte de Broglie, Tercier etc. et autres documents relatifs au ministère secret publiés d'après les originaux conservés aux archives de l'Empire / éd. M. E. Boutaric. Paris: Henri Plon, 1866. T. 1. P. 216.

Версаля, однак саме її можна називати істинною репрезентацією інтересів короля. Головним простором для «Секрету короля» стала Східна Європа, а точніше Річ Посполита. А протистояння всередині Польщі являли собою дипломатичне протиборство між Францією і Росією.

Проте таємна дипломатія Людовика XV зіграла важливу роль в еволюції зовнішньої політики Франції, створивши неофіційні дипломатичні канали з Санкт-Петербургом. З 1748 року Франція і Росія не перебувають у прямих дипломатичних відносинах. Настільки звістки про російський корпус вплинули на офіційну сторону дипломатії. Тим не менш між державами, саме завдяки існуванню «Секрету короля», відбуваються контакти на рівні дипломатичних, часто таємних, агентів. Так, 1753 року контакт між імператрицею Єлизаветою і Людовіком XV здійснюється за посередництва якогось Мішеля, сина французького торговця, який оселився в Санкт-Петербурзі¹.

Найбільш примітною є місія шевальє Дугласа 1755 року, котрий, як агент «Секрету короля», вирушив до імператриці з метою часткового відновлення офіційних дипломатичних відносин. Його перша місія увінчалася лише відносним успіхом, оскільки, не будучи наділеним будь-якими офіційними повноваженнями представляти Францію, він не зміг домогтися безпосередньої аудієнції. Проте під час другої місії шевальє Дуглас був уже забезпечений акредитаційним листом і міг офіційно вважатися представником Франції при дворі у Санкт-Петербурзі. Він домігся особистої зустрічі з Єлизаветою Петрівною, результатом якої стала висилка до Франції російського дипломата Бехтєєва². Тим не менш, це вже був 1756 рік, коли Росія скоріше була змушена до зближення з Францією, ніж щиро того бажала.

Таким чином, важливою функцією «Секрету короля» також було встановлення неофіційних каналів зв'язку з країнами, в яких з різних причин були відсутні повноцінні дипломатичні представництва, зокрема з Росією.

¹ Каррер д'Анкосс Э. Вказ. прац. С. 50.

² Там же. С. 51.

Довге протистояння з якою призвело, фактично, до повного розриву офіційних дипломатичних відносин.

Розділ 2. Дипломатична революція 1756 року

2.1. Витоки Дипломатичної революції 1756 року

Протистояння Франції імперії Габсбургів, мало на меті, насамперед, забезпечити безпеку кордонів королівства, що було оточене іспанськими та австрійськими володіннями від Ла-Маншу вздовж Рейну аж до Альп і від Ліонської затоки, до Біскайської. На це працював Генріх IV і його міністр Сюллі, які розробили так званий «Великий план», центральну роль у якому посідала боротьба європейських держав проти гегемонії Габсбургів¹. Саме фактор іспанської загрози став імперативом для реалізації кардиналом Рішельє політики національних інтересів, а не підтримки католицьких держав у боротьбі з протестантизмом. Продовжувачем справи міністра Людовіка XIII став його наступник кардинал Мазаріні, який зберіг єдність Франції в період Фронди та паралельної війни з Іспанією.

Уклавши 7 листопада 1659 року Піренейський мир, кардинал Мазаріні фактично визначив підсумок подальшого протистояння Франції та Габсбурзької Іспанії. Королівські дома Франції та Іспанії об'єднувались, а через те, що баланс сил між двома державами остаточно було знищено домінуванням Франції – Іспанія тепер переставала бути об'єктом побоювань французької монархії, але ставала об'єктом її інтересів.

Щодо самостійної політики Людовика XIV, складніше визначити, чи була Іспанія пріоритетним її напрямом. У XIX столітті склалася теорія, сформульована Франсуа Мін'є, згідно з якою головним і єдиним важелем зовнішньої політики Людовіка Великого була іспанська спадщина². Безумовно, це питання турбувало короля, і посідало важливе місце в зовнішній політиці Франції: перші переговори щодо розподілу Іспанської колоніальної імперії, за підсумками яких було підписано таємний договір, відбувалися ще

¹ Руссо Ж. Ж. Суждение о вечном мире // Руссо Ж.-Ж. Трактаты. М.: Наука, 1969. С. 147-148; Сен-Пьер Ш.-И. Избранные места из проекта вечного мира // Трактаты о вечном мире / Сост. И. С. Андреева и А. В. Гулыга. СПб.: Алтейа, 2003. С. 136-161.

² Птифис Ж.-К. Людовик XIV. Слава и испытания / [пер. с фр. И. А. Эгипти]. СПб.: Евразия, 2008. С. 142.

1668 року¹. Однак насправді, незважаючи на цей договір, французька дипломатія довгий час не виявляла значного інтересу до долі іспанської спадщини. Це тривало аж до 1698 року, коли французькому маршалу Таллару в Англії вдалося укласти кілька умовних договорів про розподіл Іспанії². До того ж у контексті цієї теорії не можна простежити логічної спрямованості в низці воєн Людовіка XIV, оскільки ані Голландська війна (1672-1678 рр.), ані війна Аугсбурзької ліги (1688-1697 рр.) не мали в собі суто антиіспанського характеру й не забезпечували Франції привілеїв в отриманні іспанської спадщини. Тому вказівка лише на іспанську спадщину як імператив політики Людовіка XIV є применшенням амбіцій французької монархії у XVII столітті.

Проте, саме за Людовика Великого було вирішено питання про долю іспанської спадщини. За підсумками Війни за іспанську спадщину Іспанія перестала бути володінням Габсбургів, її трон посів онук Людовіка XIV під ім'ям Філіпа V. Таким чином остаточно зникла екзистенційна загроза кордонам Франції з боку володінь Габсбургів. Зокрема, Франсуа Міньє вказував, що перемога Франції у війні розв'язала тривалу ворожнечу, колись започатковану між Франциском I і Карлом V³. Проте, хоча Міньє говорив про франко-іспанське протистояння, не можна забувати, що насамперед Карл V був імператором Священної Римської імперії та ерцгерцогом Австрійським, а значить, конфлікт, що тривав майже два століття, включав у себе й інший важливий елемент – Австрію.

Габсбурги, навіть після поділу імперії Карла V, мали «родинну» свідомість, тобто на перших позиціях у цієї династії стояли інтереси династії, а не австрійського чи іспанського двору окремо⁴. А з припиненням старшої гілки – іспанської – саме австрійські Габсбурги очолили династію. Тож ця

¹ Там же. С. 152.

² Руссо де Шамуа Л. Представление об идеальном после / пер. с фр. и коммент. Л. А. Суфировой, предисл. Л. Делаво. М.: Научная книга, 2007. С. 6-7.

³ Mignet M. Négociations relatives à la succession d'Espagne sous Louis XIV ou correspondance, mémoires, et actes diplomatiques concernant les prétentions et l'avènement de la Maison de Bourbon qu trone d'Espagne. Paris: Imprimerie Royale, 1835. T. 1. P. I-II.

⁴ Веджвуд С. В. Тридцатилетняя война. Величайшие битвы за господство в средневековой Европе. 1618-1648 / пер. с англ. Т. М. Шуликовой. М.: ЗАО Центрполиграф, 2022. С. 22-23.

подія також відігравала неабияку роль у відносинах між Францією та Австрією.

На перший погляд, поразка претензій австрійських Габсбургів лише посилила бажання реваншу, і поглибила протистояння. Син імператора Леопольда I, майбутній Карл VI, від початку Війни за іспанську спадщину був претендентом на іспанський престол від Габсбургів. Отримавши імперську корону 1711 року, він наблизив династію до відродження імперії Карла V, що спричинило втрату найближчих союзників Австрії та надії на повернення Іспанії під владу Габсбургів. Проте, Карл VI до кінця своїх днів вважав себе іспанським монархом, він часто носив одяг іспанського гранда, а віденський двір зберігав іспанський церемоніал¹. Але з іншого погляду, ця значна і безповоротна втрата для династії позбавляла Францію та Австрію взаємних претензій, тепер між Бурбонами та Габсбургами перебували нейтральні території Нідерландів, Італії та Німеччини², а відтак причини до протистояння переставали існувати. Іспанія – об'єкт інтересів французької дипломатії з часів Рішельє стала не просто союзницею Франції, а й фамільним володінням Бурбонів³.

Наслідком і проявом цих значних зрушень у міжнародних відносинах були різноманітні проекти майбутнього політичного устрою Європи. Ідеї миру опановувала уми після тривалої та кровопролитної війни, відповідним були ідеали, на які орієнтувалися автори цих проектів і трактатів. Так найзначнішим можна відмітити відомий проект вічного миру Абата де Сен-П'єра, який носив всеосяжний характер та закликав утворити в Європі єдину конфедерацію держав⁴. Але, далеко не лише філософи та ті, кого пізніше називатимуть просвітителі, мали на меті встановити мир. У Версалі також прагнули зміцнення стосунків з Австрією, що мало покінчити з двохсотлітнім

¹ Crankshaw E. Maria Theresa. Bloomsbury Publishing, 2011. P. 8-9.

² Борисов Ю. В. Дипломатия Людовика XIV. М.: ООО «Центр Образовательной Литературы», 2002. С. 306.

³ Colbert de Torcy J.-B. Mémoires de M. de **** pour servir à l'histoire des négociations depuis le Traité de Ryswyk jusqu'à la Paix d'Utrecht. La Haye, T. 3, 1756. P. 367.

⁴ Bély L. La France moderne 1498-1789. Paris: Presses Universitaires de France, 1994. P. 461-462.

конфліктом і встановити в Європі мир. Це явно відображено в інструкціях, які отримав посол Франції у Відні граф дю Люк у січні 1715 року.

В інструкціях зазначено, що факт того, що граф дю Люк вирушає від імені короля Франції з посольством до імператора, а до Версаля прибуває посол Імператора, є «першими ознаками та першим наслідком щасливої прихильності, що існує по обидва боки, аби утворити між домом Франції та Австрії союз, настільки ж вигідний для їхніх інтересів, як і необхідний для підтримання загального спокою Європи. Їхні розбіжності, джерело стількох воєн, дотепер слугували противагою їхній взаємній величі, і надалі вони будуть підтримувати перевагу, що належить їм, над стількома багатьма державами, які претендують на рівність із домом Франції та Австрії лише тому, що вони ведуть війну з одним із них, а інший щадить їх, щоб отримати допомогу»¹. Вказуючи на ключову роль невеликих країн, які є головними бенефіціарами франко-австрійського протистояння, у розпалюванні ворожнечі, Франція обґрунтовує необхідність зближення. Таким чином Франція відмовляється від будь-якої форми домінування на континенті. Навпаки, на противагу величі одного, король Франції пропонує об'єднати зусилля для створення альянсу, який би ставав запорукою спокою та миру в Європі.

У Відні французький посол представляв Карлу VI, що Франція зацікавлена в утриманні ним імперської корони і навіть готова гарантувати це. Австрія, яка більше не могла перетворити своє номінальне переважання в Німеччині на універсальну монархію, мусила стати гарантом цієї роздробленості на противагу новим силам, у чийх інтересах було протилежне². Однією такою новою силою був курфюрст Бранденбурзький, король Пруссії, який здобув свій титул короля завдяки протистоянню між Австрією та

¹ Mémoire pour servir d'instruction au sieur comte du Luc, conseiller ordinaire de roi en son Conseil d'État, lieutenant pour Sa Majesté en son comté de Provence et son ambassadeur auprès des cantons Suisses, allant à Vienne en qualité de son ambassadeur extraordinaire auprès de l'empereur // Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française / éd. Albert Sorel. Paris: Felix Alcan, 1884. T. I. Autriche. P. 154.

² Gaxotte P. Le siècle de Louis XV. Paris: Fayard, 1974. P. 205.

Францією. Іншою новою силою визнавався курфюрст Ганноверу, король Великої Британії. Обидва ці монархи були німецькими принцями, які мали голоси під час обрання як Імператора, так і короля Римського і могли поставити під сумнів вибір чергового Габсбурга. Крім того, вони володіли значними територіями поза Імперією, що певною мірою робило їх незалежними акторами, насамперед номінально.

Таким чином Франція, в останні місяці правління Короля-Сонце, вже мала намір зламати «стару» систему альянсів, перевернути баланс сил, який був закріплений Вестфальськими договорами. Маючи в союзниках Австрію, вона була готова протистояти експансії Пруссії, що набирала сили, а на морі, об'єднаними силами з Іспанією, – забезпечити своє колоніальне і морське домінування.

Однак 1 вересня 1715 року Людовик Великий помер і різко змінився вектор зовнішньої політики Франції. На другий план відійшла політика побудови нової системи альянсів, зовнішню політику знову стала визначати аристократія з її антиавстрійськими настроями. Попри те, що вже 1723 року першим міністром при королі Людовіку XV стає кардинал Флері – прихильник миру в Європі, який би забезпечив Франції сприятливі умови для протистояння з Англією в колоніях, йому однаково доводиться рахуватися з думкою аристократії¹.

Нова війна між Австрією і Францією не змусила себе чекати. У 1733 році помер король Польщі Август II, і у Варшаві та Версалі утворилася велика партія, яка бачила новим польським королем тестя Людовика XV – Станіслава Ліщинського. Французька аристократія в цьому претенденті вбачала шанс відновлення старого союзу, а також виходу Польщі із зони російського впливу. Насправді, є всі підстави вказувати саме на Росію як на головного опонента Франції в питанні успадкування польського престолу, незважаючи на безпосередню участь Австрії у війні, що дещо змінює характер конфлікту,

¹ Ibid. P. 136.

який більше не є безпосереднім протистоянням австрійського та французького домів. Проте фактор австрійських інтересів лише посилив той тиск, який чинився на молодого Людовіка XV з боку як аристократії, так і французького суспільства, войовничого і ворожого щодо Габсбургів¹. Незважаючи на протести і статус першого міністра, кардинал Флері не міг запобігти початку війни.

Результат конфлікту лише ускладнював відносини між Францією та Австрією. Хоча, за підсумками Віденського миру 1738 року польський престол посів Август III, ставленик Австрії та Росії, Станіслав Ліщинський отримував компенсацію у вигляді герцогства Лотаринзького, яке після його смерті мало перейти Франції. Проблема в цьому територіальному придбанні полягала в тому, що колишній герцог, Франц Стефан, ставав чоловіком спадкоємиці австрійського престолу Марії Терезії, чиї права успадкування також були визнані Францією у Відні.

У 1737 році кардинал Флері намагається нормалізувати відносини з Віднем. Він усвідомлював, що досягнення миру для Франції в Європі неможливе без дружби або союзу з Австрією. Посилаючи в грудні 1737 року маркіза Мірепуа до Відня як посла короля Франції, кардинал особливу увагу в інструкціях приділяє союзницьким перспективам франко-австрійських відносин: «могутність дому Бурбонів та Австрійського дому сягнула, з кожного боку, такої міри, що мала б змусити їх втратити ревності, які вони так довго плекали один до одного, які були для них настільки згубними та які лише обернулися на користь іншим державам Європи, що втручалися в їхні чвари та набували дедалі більшої сили та уваги або завдяки перевагам у торгівлі та завойованим володінням, або завдяки впливу й авторитету, що їх їм вдалось набутися чи то при дворі Відня, чи то при дворі Франції»². Фактично, ми

¹ Michelet J. Louis XV 1724-1757. Paris: Libraire Chamerot et Lauweryns, 1866. P. 42-43.

² Mémoire pour servir d'instruction au sieur marquis de Mirepoix allant à Vienne en qualité d'ambassadeur extraordinaire du roi auprès de l'empereur // Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française / éd. Albert Sorel. Paris: Felix Alcan, 1884. T. I. Autriche. P. 245-246.

спостерігаємо той самий наратив, що в інструкціях графу дю Люку 1715 року. Таким чином, кардинал тими самими аргументами і вигодами збирався залучити Австрію до союзу.

Кардинал досяг певних успіхів у відносинах з Австрією. Однак наміри залишалися лише намірами, Карл VI не був прихильником союзу з Францією, а тому ініціатива з боку кардинала Флері залишалася без відповіді.

У 1740 році Карл VI помер, і згідно з положеннями Прагматичної санкції 1713 року, австрійський трон займала Марія Терезія. Було цілком очевидним, що це успадкування викличе безліч суперечок у Європі і, найімовірніше, призведе до нової війни. Так курфюрст баварський Карл Альбрехт був майже відразу ж проголошений імператором Священної римської імперії, перервавши тривале верховенство Габсбургів у Імперії. Молодий король Пруссії, Фрідріх II, також бажав скористатися хитким становищем молодої королеви Угорщини.

Кардинал Флері, найімовірніше, саме тому підписав Віденський договір 1738 року, за яким Франція визнавала юридичну силу Прагматичної санкції. Перший міністр жадав миру, тоді як аристократія, рухома антиавстрійськими традиціями, знову підбурювала короля до війни. На одному із засідань державної ради, на запитання про участь Франції в майбутній війні Людовик XV відповідав, що ми нічого не повинні робити, окрім як «залишатися на горі Паньот», що фактично означало, що Франція нічого не буде робити, а лише спостерігатиме за тим, що відбувається в Європі. На що відповідав маркіз де Сувре: «Вашій Величності буде там холодно, оскільки Ваші предки нічого там не будували»¹. Тобто, маркіз вказував монархові, що Франція не може залишатися осторонь, коли існує можливість завдати удару по Австрії. Апеляція до традиції («...Ваші пращури нічого там не будували»), якнайкраще демонструє спадкоємність антиавстрійської політики, якої, на думку аристократії, потрібно дотримуватися навіть тоді, коли вона втратила свій

¹ Levron J. Louis XV. L'homme et le roi. Paris: Perrin, 1974. P. 168-169.

сенса. Король поступився аристократії, так само вчинив кардинал Флері. Першому міністру не вдалося завершити зближення Австрії та Франції, закріпивши його юридично.

Таким чином можна виділити дві ключові тенденції. Перша виходила від короля і його першого міністра і полягала в прагненні закінчити двохсотлітню ворожнечу між австрійським і французьким домом, гарантувавши мир у Європі. Французька монархія усвідомила структурні зміни в європейській політиці, і одразу ж після закінчення Війни за іспанську спадщину, король Франції виявляє бажання жити в союзі з Австрією. З 1723 року Франція відновлює курс, який був проголошений в останні місяці правління Короля-Сонця. Проте, прагнення короля та його міністрів не збігалися з бажаннями аристократії та французької громадськості, яка все ще сприймала Габсбурзьку монархію ключовою загрозою своїй державі. Серйозний тиск на монархію не давав змоги їй змінити вектор зовнішньої політики, у кожному з двох випадків (Війни за польську спадщину та Війни за австрійську спадщину), і першому міністрові, і королю доводилося поступитися і розпочинати абсолютно «непотрібні» для Франції війни.

2.2. Австрійський проект союзу з Францією

У сучасній історіографії Дипломатичну революцію 1756 року прийнято пов'язувати з ім'ям графа Кауніца. Справді, це був перший австрійський дипломат, який запропонував віденському двору «немислимий» альянс із традиційним супротивником.

Вперше Кауніц представив проект союзу з Францією Марії Терезії в пам'ятній записці у 1749 році¹. І хоча зовнішньополітична обстановка після миру Екс-ла-Шапель, скоріше, створювала умови для зламу «старої» систем

¹ Шимов Я. Австро-Венгерская империя. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. С. 151.

альянсів, віденський двір не квапився укласти альянс із нещодавнім супротивником. Крім того, існували певні перешкоди, в особі чоловіка Марії Терезії, імператора Священної Римської імперії Франца Стефана, який не міг пробачити королю Франції узурпацію своїх фамільних володінь у Лотарингії. Тим не менш, граф Кауніц продовжив роботу над реалізацією проекту. У 1750 році він вирушає до Парижа як посол Австрії. Там його «люб'язно» приймає Людовик XV, який доброзичливо налаштований до австрійського дипломата¹. Проте фактично весь французький двір і міністри підтримували ідею альянсу з Пруссією, а тому зустрічали посла дуже холодно². Крім того, Австрія була союзником Росії – серйозної загрози французьким інтересам у Східній Європі.

Однак, Кауніц інакше дивився на ситуацію, що склалася. Він був одним із перших австрійських державних діячів, який зміг також чітко зрозуміти зміни, що відбулися в 1715 році. Хоча, вочевидь, до цього усвідомлення його спонукав перебіг останньої війни, яка явно продемонструвала нездатність Австрії до протистояння в Європі ані з Пруссією, ані з Францією. Перебіг війни також поставив під сумнів ефективність союзу з Великою Британією, яку мало цікавив конфлікт у Європі, і яка була готова піти на поступки під час укладення миру, але поступки з боку Австрії. Так, коли англійський посол у Відні сер Томас Робінсон представив Марії Терезії прелімінарний мирний договір королева Угорщини вигукнула: «Мої вороги представляють мені кращі умови, ніж мої друзі!»³.

На підставі цих висновків Кауніц визнав необхідним для Австрії укладення союзу з Францією. Метою цього альянсу мало стати повернення Австрії Сілезії. Граф вважав, що у відповідь на допомогу, у поверненні австрійської території, Габсбурги можуть пожертвувати частиною своїх володінь. Так Філіпу I Бурбону, герцогу Пармському Австрія мала запропонувати перспективи правління в Австрійських Нідерландах, володіння

¹ Tapié V. Maria Theresia: Die Kaiserin und ihr Reich. 2. Aufl. Graz; Wien; Köln: Verl. Styria, 1989. S. 128.

² Waddington R. Op. cit. P. 48.

³ Цит. за: Bled J.-P. Marie-Thérèse d'Autriche. Paris: Fayard, 2001. P. 126.

якими лягало важким тягарем на імперську скарбницю й адміністрацію. Але найважливішою вигодою від союзнитва з Австрією була підтримка французького претендента на польський престол – принца Конті¹. Хоча, потрібно прийняти до сумніву подібні обіцянки, бо якщо передача Австрійських Нідерландів Бурбонам була здійсненна, і навіть бажана у Відні, то підтримка французького претендента на польський престол була неможлива. Насамперед, через неминуче виникнення суперечностей із Росією, яка не могла дозволити Польщі випасти з орбіти свого впливу.

Уперше прагнення Австрії та Франції в укладенні альянсу збіглося, однак, якщо Людовик XV розглядав цей альянс як гарант миру та безпеки в Європі, то Австрія, навпаки, шукала підтримки у Франції для майбутньої війни. Саме тому Людовик XV не поспішав реалізовувати такий довгоочікуваний план. Утім, у нього й не існувало на те причин, оскільки головним супротивником Австрії, а за умов союзу, і Франції була б Пруссія – традиційний французький союзник, якого зраджувати у короля не було підстав.

В останні місяці, проведені у Франції, Кауніц налагодив листування з фавориткою Людовика XV мадам Помпадур, яка, незважаючи на поширену думку, не відігравала ключової ролі в зовнішній політиці Франції, хоча сама була прихильницею зближення з Австрією². Не домігшись відчутних результатів, 1751 року граф повернувся до Відня, де майже одразу ж отримав посаду державного канцлера, до повноважень якого здебільшого входили питання зовнішньої політики.

Союз, у тому вигляді, в якому його пропонував Кауніц, не міг існувати. По-перше, це не був рівноправний союз, у контексті вигодоздобувачів, єдиним, хто вигравав від такого альянсу, була Австрія, яка мала намір повернути втрачену за підсумками останньої війни Сілезію. По-друге, навіть ті поступки, на які, на думку графа, могла піти Австрія, не могли бути

¹ Tapié V. Op. cit. S. 136-137.

² Poisson J.-A. Lettres de madame la marquise de Pompadour... P. 33-34.

реалізовані з об'єктивних причин. По-третє, сам характер союзу, якого бажала Австрія і якого бажала Франція, суперечили один одному. Кауніц вважав укласти наступальний союз, який би відновив колишню велич Австрії і повернув втрачені території. Людовик XV бажав укласти скоріше оборонний союз, який би гарантував безпеку Європи і дав Франції можливість на повну силу боротися з Великою Британією в колоніях.

Проте 1755 року, коли Європа стежила за подіями в Північній Америці, віденський двір дізнався про переговори між Пруссією і Великою Британією. У такий спосіб у Кауніца з'явилася можливість розколоти союз Пруссії та Франції, який так заважав реалізації його проекту. У вересні за посередництва мадам Помпадур, її довірена особа – кардинал Берні, отримав лист від Австрійського посла графа Штаремберга, в якому було зазначено, що граф бажає провести таємні переговори з представником короля Франції. Як пише сам Берні, він побачив у цьому листі пастку для короля, однак, маркіза Помпадур переконала його в тому, що кардинала для перемовин вибрав сам король, оскільки не міг довірити цю справу офіційному міністерству через їхню ворожість віденському двору¹. Проте складно повірити в правдивість слів фаворитки. У вересні до Пруссії ще не відправили герцога Невернського, тому все ще існувала надія на збереження і продовження союзного договору з Пруссією. Крім того, у Версалі ще не знали про переговори Фрідріха. Закономірною є відповідь Людовіка XV кардиналу Берні, який повідомив короля про лист: «ми не хочемо його [Штаремберга - Д. П.] слухати»².

Проте, навіть щоб дати негативну відповідь послу Відня потрібно було провести з ним зустріч, тому, зустріч саме для таких цілей, не без втручання маркізи, перетворилася на дипломатичні переговори. Таким чином, французький академік Шарль Дюкло мав частково рацію, стверджуючи про

¹ Bernis P. de. Mémoires et lettres de François-Joachim de Pierre cardinal de Bernis... P. 222-223.

² Ibid P. 225.

важливу роль, яку мадам Помпадур відіграла в реалізації Дипломатичної революції¹.

Наступного дня відбувся перший раунд переговорів між кардиналом Берні та графом Штарембергом у присутності мадам Помпадур. На переговорах австрійський посол сповістив французького представника про спроби Фрідріха укласти субсидний договір з Англією, крім того, граф озвучив проект союзу з Австрією. Штаремберг висловив стурбованість королеви Угорщини у зв'язку з нападом британської ескадри на французьку та засудив від імені Марії Терезії цей акт агресії Лондона². Це був важливий хід з австрійського боку. У такий спосіб виявляючи солідарність із Францією в конфлікті, що починався, вона демонструвала відстороненість від свого традиційного союзника. На цьому закінчився перший раунд переговорів. Він не становив для Версаля великого інтересу за винятком відомостей про дипломатичну активність Фрідріха. Проте, оскільки переговори йшли таємно, ані державні міністри, ані двір не володіли інформацією і не підозрювали про переговори в Бельвю.

У листопаді, під час чергових переговорів, Берні розробив проект договору про взаємні гарантії між Австрією і Францією, який, на думку самого Берні, повинні були підписати всі держави-союзники Марії Терезії та Людовика XV, за винятком Англії³. Першочерговим завданням цього проекту була дипломатична ізоляція Великої Британії та фактичне унеможливлення ескалації воєнного конфлікту між Францією та Англією в Європі. Насправді, цей договір ні до чого не зобов'язував Францію, оскільки гарантії полягали в підтвердженні континентальних держав прихильності результатам миру в Ексла-Шапель. Для Австрії цей проект не набував важливості, оскільки не тільки не гарантував повернення Сілезії, а й додатково підтверджував її приєднання до Пруссії. В умовах звісток про переговори Фрідріха з Лондоном проект

¹ Duclos M. Mémoires secrets sur le régnes de Louis XIV et de Louis XV... P. 401-404.

² Dziembowski E. Op. cit. P. 115.

³ Bernis P. de. Mémoires et lettres de François-Joachim de Pierre cardinal de Bernis... P. 236.

кардинала Берні набував іншої ваги та потребував уваги державного секретаря закордонних справ. З цього моменту секретні переговори між Віднем і Версалем поступово починають набувати характеру офіційних.

Незважаючи на загальну зацікавленість у переговорному процесі, надто багато залежало від вибору Фрідріха II і результатів його переговорів із Лондоном. Без цих відомостей Людовик XV не міг дозволити собі зв'язувати Францію зобов'язаннями перед Імперією, а Кауніцу було недостатньо чуток про переговори Фрідріха, щоб схилити короля Франції до укладення договору, який би міг дозволити повернути Сілезію.

Таким чином, ініціатива Дипломатичної революції з боку Австрії була питанням ситуації. Зазнавши тяжкої поразки в Європі через відсутність сильних союзників безпосередньо на континенті Австрія й Кауніц шукали противагу Пруссії, у якості якої й вбачали Францію. У своїй суті австрійський проект альянсу протирічив французькому, перш за все тому, що Австрія виходила з ідеї реваншу над Пруссією, тобто альянс між Бурбонами і Габсбургами від самого початку повинен був носити наступальний характер, противником чого був Людовик XV, який вбачав у дружбі двох держав – гарант миру в Старому світі.

2.3. Кінець альянсу з Пруссією

Союзний договір між Пруссією і Францією від 1741 року було укладено на 15 років, він закінчувався 1756 року¹. Версаль з увагою спостерігав за Фрідріхом, союзником, який двічі в минулій війні припиняв військові дії для ведення переговорів про мир. Проте і король, і міністри розуміли необхідність продовження терміну дії цього договору. А тому Франція намагалася догодити

¹ Traité d'aillance entre la France et la Prusse, 5 juin 1741 // Broglie A. de. Frédéric II et Marie-Thérèse d'après des documents nouveau 1740-1742. Paris: Calmann Lévy, 1866. T. 1. P. 405-413.

Фрідріху, щоб не втратити такого непостійного, але у військовому плані дуже цінного союзника на континенті.

У 1755 році, державний секретар закордонних справ Руйє прийняв рішення направити посла до Фрідріха. Це посольство давно назрівало, хоча державний секретар не поспішав з його реалізацією. Для місії було обрано герцога Невернського. Правнучатий племінник Мазаріні – це була знаменита фігура при версальському дворі, вправний посол, член Французької академії, ця людина якнайкраще підходила на роль посла при «Соломоні півночі». Крім того, ця людина не приховувала своїх пруських симпатій і щиро захоплювалася королем Пруссії. Герцог Невернський був забезпечений дуже докладними інструкціями, які детально розкривають характер пруського монарха.

«Влада цього принца – найсильніша противага, яку король може протиставити честолюбним задумам віденського, лондонського та російського дворів; він сприяє підтримці системи Німеччини та рівноваги Півночі; його вплив в Імперії підтримує вплив Його Величності»¹. Франція бачить у Фрідріху запоруку репрезентації своїх інтересів і свого впливу в Імперії. Важлива складова французької системи альянсів, Пруссії відведено в ній центральне місце. Інструкція написана в дуже доброзичливому тоні. Герцог Невернський має продемонструвати прихильність короля Франції до договору 1741 року, повного визнання пруських територіальних претензій, тобто Сілезії. Посол має навіяти щирі почуття, які відчуває Людовик XV до пруського короля та його держави. Особлива увага приділяється тим заходам, яких Франція вживає в Європі для підтримки безпеки Пруссії. Зокрема, це морський договір між Францією, Швецією та Данією, що покликаний

¹ Mémoire pour servir d'instructions au sieur duc de Nivernois, pair de France, chevalier des ordres du roi, grand d'Espagne de la première classe, allant a la cour de Berlin en qualité de ministre plénipotentiaire de sa majesté auprès du roi de Prusse. // Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française / éd. Albert Waddington. Paris: Felix Alcan, 1901. T. XVI. Prusse. P. 448.

створити коаліцію морських держав на Балтиці, для створення перешкод розташуванню російських військ у Ганновері в разі війни¹.

Однак в інструкціях спостерігається побоювання, яке відчуває Франція щодо міцності союзу з Пруссією: «Проте, оскільки його [Фрідріха - Д. П.] держави більше за інших схильні до підприємств російських та інших військ [...] оскільки ці двори не пошкоднують обіцянок, щоб відірвати цього принца від Франції, і оскільки його уява, що є дуже жвавою, часто не стільки просвіщає, скільки засліплює його [...] необхідно якнайскоріше послати йому надзвичайного міністра, аби розвіяти ілюзію, що її можуть спричинити виверти наших ворогів»². Яке передчуття зміни політики Фрідріха і який детальний і точний аналіз його характеру. Суттєву роль відіграє парадокс, змісту наведеного уривка та реальних дій Руйє. Герцог Невернський був призначений повноважним міністром на початку серпня 1755 року, з цього приводу король Пруссії висловив своє глибоке задоволення. Проте інструкції герцог отримує тільки 12 листопада, через три місяці після призначення. І лише 22 грудня герцог Невернський залишає Францію. Затримка від'їзду, крім неспішності Версаля, була також пов'язана зі здоров'ям герцога. Лише 12 січня 1756 року посол Людовика XV прибуває до Берліна, через шість місяців після призначення³. Зволікання Версаля було критичною помилкою.

Вже згадувалося, що Фрідріх скористався затримкою Санкт-Петербурга з ратифікацією субсидної конвенції з Великою Британією і вів переговори з Лондоном, щоб випередити Росію і тим самим убезпечити свої кордони від потенційної загрози. У Версалі перші чутки про пруські переговори з'явилися в листопаді 1755 року, тоді Руйє і Людовик XV прискорили процес відправки в Потсдам герцога Невернського. Сам Фрідріх із підозрою ставився до хиткого договору з Великою Британією. Навіть якщо він не поважав Людовика XV, він міг бути впевненим у міцності союзного договору 1741 року, на відміну від

¹ Ibid. P. 456.

² Ibid. P. 448.

³ Dziembowski E. Op. cit. P. 105-106.

нової конвенції з Британією: «ці люди або хочуть грубо обдурити мене, або божевільні і пройняті безглуздим почуттям власної гідності»¹. Проте фактор Росії зіграв ключову роль. За три дні після свого приїзду герцог Невернський виявив підписаним Вестмінстерський договір між Пруссією та Англією.

2.4. Укладення Версальського договору 1756 року

Руйнування «старої» системи альянсів відбувалося у два етапи. Перший був ознаменований укладенням Вестмінстерського договору між Пруссією і Великою Британією, а другий – Версальського договору, що поклав край протистоянню Габсбурзької монархії і Франції. Саме 1756 року французька дипломатія кардинально змінила свій вектор політики.

Хоча Вестмінстерський договір було укладено, Фрідріх майже відразу ж вирішив запевнити Версаль, що «прусько-англійська угода не завадить королю Пруссії продовжити оборонний договір із Францією і не змінює його почуттів до неї»². Проте звістка про договір між Потсдамом і Лондоном приголомшила Францію. Король був уражений «зрадою Пруссії», у Королівській раді не залишилося прихильників Пруссії, за винятком одного маршала де Бель-Іля³. Переговори, що велися з Австрією, та її попередження зіграли свою роль, відтепер Людовик XV міг бути впевнений у щирості заяв Марії Терезії, а союз 1741 року припинив своє фактичне існування.

Якщо для версальського двору новина про новий договір викликала розчарування й обурення, то для Кауніца це була «найщасливіша та найвирішальніша подія, яка тільки могла статися на благо Австрії»⁴. Проте канцлер занепокоївся долею Росії, він припускав, що Великобританія зможе включити її до нової системи разом із Пруссією, тому Австрія вважала за

¹ Friedrich II u. a. Politische Correspondenz Friedrich's des Großen... S. 337.

² Цит. за: Карпер д'Анкокс Э. Вказ. прац. С. 50.

³ Dziembowski E. Op. cit. P. 117-118.

⁴ Цит. за: Broglie A. de. L'alliance Autrichienne... P. 337.

потрібне сповістити Єлизавету Петрівну про переговори з Францією. У Санкт-Петербурзі також були незадоволені новим «другом» Великої Британії. Хоча при дворі імператриці Єлизавети робили спроби зберегти вже узгоджений субсидний договір з Англією, Вестмінстерський договір суперечив антипруському вектору зовнішньої політики Росії. Й 14 березня Росія вирішила, що англо-російський договір більше не має сенсу¹.

Було дано імпульс переговорному процесу між Францією та Австрією. «Зрада» Пруссії змінила баланс сил у Європі. Тепер не Велика Британія, а Франція не мала союзників на континенті. Не можна забувати, що на той момент і Австрія була союзником Англії, що мало завдати значних незручностей у новій війні в Європі для Франції. Людовик XV тепер був змушений залучити Марію Терезію на свій бік, щоб не погіршити ситуацію. Таким чином, у переговорному процесі ініціатива перейшла до Франції, яка бажала якомога швидше укласти договір.

Переговори відновилися на початковій основі. У рамках проекту договору були зроблені зміни. Так Людовик XV не дав чіткої відповіді на питання про підтримку Австрією обрання принца Конті на польський престол, а тому цей пункт було вилучено з проекту. Кардинал Берні виступив ініціатором взаємної відмови від союзників. Тобто Відень мав урочисто відмовитися від союзу з Великою Британією, а Версаль – з Пруссією. Головним протиріччя короля Франції викликали пункти Кауніца щодо долі Пруссії.

Незважаючи на шок англо-пруської конвенції, Франція не збиралася бути втягнутою у війну проти цього королівства. Людовик XV не міг собі дозволити війну проти старого союзника. Крім того, король Франції опирався положенням проекту Кауніца, за якими передбачалося розчленувати Пруссію. Король не бачив у цьому необхідності тією самою мірою, якою не бачив необхідності в поверненні Австрії Сілезії. Усі ці розбіжності в переговорному

¹ Каррер д'Анкокс Э. Вказ. прац. С. 51.

процесі, доповнені включенням до нього Руйє, який, оговтавшись від шоку Вестмінстерського договору, знову зайняв антиавстрійську позицію, дуже сильно гальмували процес перемовин. У певний момент здавалося неможливим дійти компромісного варіанту, тому було ухвалено рішення розглянути спільно першочергові питання майбутнього договору¹.

У квітні було вироблено основні положення майбутньої конвенції про нейтралітет, а також оборонний союз між Віднем і Версалем, крім того, було розроблено третій документ – секретні положення, що доповнювали франко-австрійську угоду. Королівська рада прийняла перші два напрацьовані документи, погоджуючись з їхньою необхідністю, проте військовий міністр Д'Аржансон і колишній державний секретар закордонних справ Пюїзє щодо третього документа зазначили, що представлений проект не призведе до очікуваного миру, а навпаки, лише погіршить ситуацію і відкриє шлях до нової війни в Європі². Вони загальмували ратифікацію, про що послу Відня повідомив кардинал Берні. Проте, Штаремберг вдався до виверту, і неправдиві звістки про те, що британський посол у Відні вимагає аудієнції у канцлера для представлення нових проектів, фактично змусили раду діяти згідно із задумами Кауніца.

Таким чином було усунуто останні перешкоди на шляху до підписання договору. 1 травня 1756 року з підписанням Версальського договору закінчилося трьохсотлітнє протистояння Австрійського і Французького домів, а з цим пала «стара» система альянсів. Дипломатична революція здійснилася. Загалом між Францією та Австрією було підписано три документи: конвенція про нейтралітет, згідно з якою Марія Терезія зобов'язувалася не втручатися в конфлікт між Великою Британією та Францією в північноамериканських колоніях, а Людовик XV мав поважати територіальну цілісність Габсбурзької монархії. За положеннями договору про союз і оборонну дружбу держави зобов'язувалися захищати одна одну від нападу третіх держав, за винятком

¹ Dziembowski E. Op. cit. P. 120.

² Waddington R. Op. cit. P. 329.

справжнього конфлікту між Францією та Англією. У разі війни одна зі сторін зобов'язувалася виділяти допомогу у вигляді армії розміром 24 000 осіб або еквівалентної субсидії. Третій документ містив у собі секретні статті, які розширювали можливості визнання країн, що вторгаються на територію Франції або Австрії. Точніше, ці секретні статті дозволяли визнавати як атакуючу державу – Пруссію і, таким чином, санкціонували проти неї війну¹.

¹ Broglie A. de. L'alliance Autrichienne. P. 371.

Висновки

Простеживши еволюцію дипломатії Франції напередодні Семирічної війни, а також зважаючи на отримані результати під час розв'язання поставлених завдань, можна дійти таких висновків:

По-перше, Франція посідала значне місце в міжнародних відносинах за підсумками миру в Екс-ла-Шапель. Вона була арбітром Європи і «наймогутнішим королівством» на континенті. Це було зумовлено, з одного боку, тим, що Людовік XV не прагнув територіальних надбань у Європі, бо ще за Людовіка Великого, фактично, було закінчено процес формування кордонів королівства, тож короля цікавило відновлення авторитету держави, втраченого у Війну за іспанську спадщину. З іншого боку, ключові інтереси Франції, за підсумками Війни за австрійську спадщину, виходили за межі Європи та стосувалися, здебільшого, суперечностей з Англією в північноамериканських колоніях. Крім того, ані в Пруссії, французького союзника, ані в Росії, якій Людовик XV протистояв у боротьбі за вплив над Річчю Посполитою, не існувало після укладення миру в Екс-ла-Шапелі передумов до «зміни альянсів».

По-друге, збільшення ваги у французькій дипломатії Великої Британії призвело до того, що майже весь міжвоєнний період головними справами королівства була дипломатична та матеріальна підготовка до майбутньої війни в колоніях. Безпосередньо це не впливало на еволюцію французької дипломатії, оскільки від 1689 року Велика Британія стає одним з основних ватажків антифранцузьких коаліцій, проте це впливало на британську дипломатію в Європі. З огляду на особливості британської зовнішньої політики, у центрі уваги якої перебували фамільні володіння Георга II, вона була спрямована на забезпечення безпеки Ганноверу. Цілком закономірно, що ослаблена війною Австрія не могла гарантувати Великій Британії захист Ганноверу, тому Лондон, мислячи в рамках «старої» системи, звернувся з

пропозицією про підписання субсидного договору до Росії. Це значною мірою вплинуло на розвиток відносин із Пруссією.

По-третє, Версаль, який, як і Лондон, сприймав розвиток системи міжнародних відносин у Європі лише в рамках «старої» системи альянсів, тим самим був безтурботним щодо союзного договору з Пруссією. Ані державні секретарі закордонних справ, ані сам Людовик XV не розуміли тієї міри змін у становищі Пруссії в Європі, що відбулися під час Війни за австрійську спадщину. Фрідріх II, який також був заручником свого декадентського сприйняття Франції Людовіка XV, він несерйозно ставився до справ із Версалем. Саме цим ставленням можна пояснити, чому в умовах нависаючої загрози з боку англо-російської конвенції він звернувся перш за все не до свого союзника, а до Лондона. При цьому, треба зазначити, що жодна сторона не розглядала цієї ситуації як кризи двостороннього співробітництва. Фрідріх не вважав, що конвенція з Великою Британією може зруйнувати союз із Францією, й якось критично вплинути на довгострокові відносини між двома королівствами, а у Версалі не могли думати про те, що, змушуючи Англію вести війну без союзників у Європі та Північній Америці, вона не буде намагатись створювати загрозу Пруссії, й взагалі, вести перемовини про створення хоча б якогось альянсу в Старому Світі.

По-четверте, крім англійського і пруського зовнішніх чинників, які спонукали Францію кардинально змінити курс зовнішньої політики, існував також австрійський фактор. Традиційний противник, керований національними інтересами, після миру в Екс-ла-Шапель вирішив, що корисно для себе укласти союз із Францією. Незважаючи на ранні спроби (до 1755 р.) австрійської дипломатії зблизитися з Версалем, Франція чітко дотримувалась традиційної політики. Французький та австрійський проекти зближення, які можна спостерігати впродовж усієї першої половини XVIII століття, були абсолютно різні. Франція прагнула союзу з Австрією, який би убезпечив Європу від майбутніх війн і закріпив статус-кво, Австрія, рухома

реваншистськими ідеями, прагнула альянсу, який би допоміг їй повернути Сілезію у новій європейській війні.

По-п'яте, ключовим фактором, що призвів до зміни вектора зовнішньої політики Франції, був саме фактор Австрії. Оскільки Фрідріх укладенням Вестмінстерського договору не мав наміру розривати союзний договір із Францією і намагався в цьому переконати Версаль, усе ще залишалися шляхи до збереження «старої» системи. Король Франції та його міністри повільно відходили від шоку, спричиненого звістками про англо-пруський договір, а тому цілком імовірним було продовження франко-пруського союзу від 1741 року. Проте активні дії австрійської дипломатії не допустили такого розвитку подій. Новини про «зраду» Фрідріха і потрібна подача Віднем Людовику XV цієї інформації, а також інші дипломатичні виверти з боку Австрії, сприяли вимушеному зближенню держав. Незважаючи на опір французької сторони положенням, пропонованим Віднем для підписання в рамках спільного договору, Австрії вдалося домогтися підписання Версальського договору 1756 року.

Таким чином, гіпотезу, викладену на початку роботи, було підтверджено. Після миру в Екс-ла-Шапель у Франції не існувало внутрішніх сил, які прагнули змінити «стару» систему альянсів. Упродовж протистояння Бурбонів і Габсбургів король і його перший міністр ясно усвідомлювали важливість союзу з Австрією для підтримання миру в Європі. Однак, французьке суспільство на той момент продовжувало вважати Габсбургів головними і традиційними ворогами королівства. В умовах неможливості до опору ідеї франко-австрійського союзництва поступалися місцем війні. Проте ситуація після 1748 року вже не сприяла союзництву, у Франції спиралися на прусського союзника і не припускали можливості укладення союзу з Австрією, тим більше що він міг бути єдино спрямований проти Пруссії. Лише активні й неакуратні дії дипломатії Фрідріха Великого, які були скомпрометовані віденським двором, змусили Францію переглянути свої союзницькі зобов'язання перед Пруссією. Це доводить, що лише під впливом

зовнішніх чинників французька дипломатія була змушена змінити вектор своєї зовнішньої політики, зблизившись із державами, які в політичному плані були її традиційними противниками.

Список джерел та літератури

1. Bernis P. de. Mémoires et lettres de François-Joachim de Pierre cardinal de Bernis (1715-1758) publiés avec l'autorisation de sa famille d'après les manuscrits inédits / éd. Frédéric Masson. Paris: E. Plon, 1878. T. 1. 478 p.
2. Colbert de Torcy J.-B. Mémoires de Monsieur de Torcy pour servir à l'histoire des négociations depuis le Traité de Ryswyk jusqu'à la Paix d'Utrecht. Londres: Nours & Vaillant, T. 1-2, 1757. 286p;
3. Colbert de Torcy J.-B. Mémoires de M. de **** pour servir à l'histoire des négociations depuis le Traité de Ryswyk jusqu'à la Paix d'Utrecht. La Haye, T. 3, 1756. 439 p.
4. Correspondance secrète inédite de Louis XV sur la politique étrangère avec le comte de Broglie, Tercier etc. et autres documents relatifs au ministère secret publiés d'après les originaux conservés aux archives de l'Empire / éd. M. E. Boutaric. Paris: Henri Plon, 1866. T. 1. 501 p.
5. Croÿ E. de. Journal inédit du duc de Croÿ (1718-1784) publié d'après le manuscrit autographe conservé à la bibliothèque de l'institut / éd. vicomte de Grouchy et Paul Cottin. Paris: Flammarion, 1906. T. 1. 528 p.
6. Duclos M. Mémoires secrets sur le régnes de Louis XIV et de Louis XV. Lausanne: J.Mourer, 1791. T. 2. 515 p.
7. Friedrich II. Die Werke Friedrichs des Großen: in deutscher Übersetzung / hrsg. Gustav Berthold Volz. Berlin: Reimar Hobbing, 1912. Bd. 7. 321 s.
8. Friedrich II u. a. Politische Correspondenz Friedrich's des Großen / hrsg. Johann Gustav Droysen u. a. Berlin: Duncker & Humblot, 1883. Bd. XI. 496 s.
9. Intruction du roi au sieur comte de Broglie, brigadier-colonel attaché au régiment des Grenadiers de France, son ambassadeur prè de roi et la République de Pologne // Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française. Publié sous les auspices de la commission des archives diplomatiques au ministère des

affaires étrangères / éd. Louis Farger. Paris: Felix Alcan, 1888. T. V. Pologne. P. 111-126.

10. Mémoire pour servir d'instruction au sieur comte du Luc, conseiller ordinaire de roi en son Conseil d'État, lieutenant pour Sa Majesté en son comté de Provence et son ambassadeur auprès des cantons Suisses, allant à Vienne en qualité de son ambassadeur extraordinaire auprès de l'empereur // Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française. Publié sous les auspices de la commission des archives diplomatiques au ministère des affaires étrangères / éd. Albert Sorel. Paris: Felix Alcan, 1884. T. I. Autriche. P. 154-183.
11. Mémoire pour servir d'instructions au sieur duc de Nivernois, pair de France, chevalier des ordres du roi, grand d'Espagne de la première classe, allant à la cour de Berlin en qualité de ministre plénipotentiaire de sa majesté auprès du roi de Prusse. // Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française. Publié sous les auspices de la commission des archives diplomatiques au ministère des affaires étrangères. / éd. Albert Waddington. Paris: Felix Alcan, 1901. T. XVI. Prusse P. 445-464.
12. Mémoire pour servir d'instruction au sieur marquis de Mirepoix allant à Vienne en qualité d'ambassadeur extraordinaire du roi auprès de l'empereur // Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française. Publié sous les auspices de la commission des archives diplomatiques au ministère des affaires étrangères / éd. Albert Sorel. Paris: Felix Alcan, 1884. T. I. Autriche. P. 245-278.
13. Poisson J.-A. Lettres de madame la marquise de Pompadour depuis 1753 jusqu'à 1762 inclusivement. Londres, 1772. T. 1. 147 p.
14. Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française. Publié sous les auspices de la commission des archives diplomatiques au ministère des affaires étrangères / éd. Alfred Rambaud. Paris: Felix Alcan, 1890. T. IX. Russie. 622 p.

15. *Traité d'aillance entre la France et la Prusse, 5 juin 1741* // Broglie A. de. Frédéric II et Marie-Thérèse d'après des documents nouveau 1740-1742. Paris: Calmann Lévy, 1866. T. 1. P. 405-413.
16. *Traité de paix entre le Roy, le Roy de la Grande Bretagne, et les États Généraux des Provinces-Unies des Pays-Bas. Conclu à Aix-la-Chapelle, le 18 Octobre 1748, avec Les Accession du Roy Catholique, de la Reine de Hongrie & de Bohème, Impératrice, du Roy de Sardigne, du Duc de Modène, & de la République de Gènes.* Paris: Imprimerie Royale, 1750. 79 p.
17. Walpole H. *Memoirs of the Reign of George the Second* / ed. Lord Holland. London: Henry Colburn, 1846. Vol. 2. 416 p.
18. Анисимов М. Ю. *Российская дипломатия в Европе в середине XVIII века. От Ахенского мира до начала Семилетней войны.* М.: Товарищество научных изданий КМК, 2012. 340 с.
19. Борисов Ю. В. *Дипломатия Людовика XIV.* М.: ООО «Центр Образовательной Литературы», 2002. 384 с.
20. Бродель Ф. *Динамика капитализма* / пер с фр. В. Колесникова. Смоленск: Полиграмма, 1993. 124 с.
21. Веджвуд С. В. *Тридцатилетняя война. Величайшие битвы за господство в средневековой Европе. 1618-1648* / пер. с англ. Т. М. Шуликовой. М.: ЗАО Центрполиграф, 2022. 479 с.
22. Кальер Ф. *О способах ведения переговоров с государями.* / пер. с фр. и коммент. Л. А. Сифуровой, предисл. О. О. Хохлышевой. М.: Гендальф, 2000. 208 с.
23. Каррер д'Анкокс Э. *Россия и Франция: От Петра Великого до Ленина* / пер. с фр. А. А. Пешкова, О. А. Чувировой. М.: Политическая энциклопедия, 2021. 359 с.
24. Птифис Ж.-К. *Людовик XIV. Слава и испытания* / пер. с фр. И. А. Эгипти. СПб.: Евразия, 2008. 382 с.

25. Руссо де Шамуа Л. Представление об идеальном после / пер. с фр. и коммент. Л. А. Суфировой, предисл. Л. Делава. М.: Научная книга, 2007. 192 с.
26. Руссо Ж. Ж. Суждение о вечном мире // Руссо Ж.-Ж. Тракаты. М.: Наука, 1969. С. 142-150.
27. Сен-Пьер Ш.-И. Избранные места из проекта вечного мира // Тракаты о вечном мире / Сост. И. С. Андреева и А. В. Гулыга. СПб.: Алтейа, 2003. С. 136-161.
28. Соловьев С. М. Сочинения: в 18 кн. М.: Мысль, 1993. Кн. XI. 629 с.
29. Черкасов П. П. Елизавета Петровна и Людовик XV. Русско-французские отношения 1741-1761. М.: Товарищество научных изданий КМК, 2010. 376 с.
30. Шимов Я. Австро-Венгерская империя. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. 608 с.
31. Antoine M. Louis XV. Paris: Fayard, 1989. 1058 p.
32. Bély L. Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV. Paris: Fayard, 1990. 905 p.
33. Bély L. La France moderne 1498-1789. Paris: Presses Universitaires de France, 1994. 670 p.
34. Bérenger J., Meyer J. La France dans le monde au XVIIIe siècle. Paris: SEDES, 1993. 380 p.
35. Black J. From Louis XIV to Napoleon: The Fate of a Great Power. London: Routledge, 2013. 304 p.
36. Bled J.-P. Marie-Thérèse d'Autriche. Paris: Fayard, 2001. 520 p.
37. Bluche F. Louis XIV. Paris: Fayard, 1986. 1039 p.
38. Braubach M. Versailles und Wien von Ludwig XIV. bis Kaunitz. Die Vorstadien der diplomatischen Revolution im 18. Jahrhundert. Bonn: Röhrscheid, 1952. 480 s.
39. Broglie A. de. La Paix D'aix-La-Chapelle: 1748. Paris: Calman Lévy, 1891. 346 p.
40. Broglie A. de. L'alliance Autrichienne. Paris: Calman Lévy, 1897. 460 p.

41. Broglie A. de. *Le secret du Roi. Correspondance secrète de Louis XV avec ses agents diplomatiques 1752-1774*. 4ème éd. Paris: Calmann Lévy, 1888. T. 1. 555 p.
42. Campbell P. R. *Power and politics in Old Regime France 1720-1745*. London: Routledge, 1996. 420 p.
43. Chaussinand-Nogaret G. *Le cardinal de Fleury: le Richelieu de Louis XV*. Paris: Payot & Rivages, 2002. 241 p.
44. Cottret M. Choiseul. *L'obsession du pouvoir*. Paris: Tallandier, 2018. 509 p.
45. Crankshaw E. *Maria Theresa*. Bloomsbury Publishing, 2011. 380 p.
46. Dull J. *La Guerre de Sept Ans. Histoire navale, politique et diplomatique*. Rennes: Les Perséides, 2009. 536 p.
47. Dziembowski E. *La guerre de Sept Ans 1756-1763*. Paris: Perrin, 2015. 670 p.
48. Fortier J. *Fortress of Louisbourg*. Toronto: Oxford University Press, 1979. 80 p.
49. Frégault G. *Histoire de la Nouvelle-France*. Montréal: Fides, 1975. IX: *La guerre de la conquête: 1754-1760*. 514 p.
50. Gaxotte P. *Louis XV*. Paris: Flammarion, 1980. 397 p.
51. Gaxotte P. *Le siècle de Louis XV*. Paris: Fayard, 1974. 486 p.
52. Gerin-Ricard L. de. *Traditions de la diplomatie française*. Paris: Robert Laffont, 1942. 192 p.
53. Hatton R. M. *Georg I: Elector and King*. London: Thames & Hudson, 1978. 416 p.
54. Hobbes T. *Leviathan or the Matter, Forme, & Power of a Common-wealth Ecclesiasticall and Civil*. London: Andrew Crooke, 1651. 445 p.
55. *La guerre de Sept Ans en Nouvelle-France* / éd. L. Veyssière, B. Fonck. Québec: Septentrion, 2012. 360 p.
56. Levron J. *Louis XV. L'homme et le roi*. Paris: Perrin, 1974. 479 p.
57. Machiavelli N. *The Prince*. Milton Keynes: Penguin Classics, 2014. 124 p.
58. Michelet J. *Louis XV 1724-1757*. Paris: Libraire Chamerot et Lauweryns, 1866. 455 p.

59. Mignet M. *Négociations relatives à la succession d'Espagne sous Louis XIV ou correspondance, mémoires, et actes diplomatiques concernant les prétentions et l'avènement de la Maison de Bourbon au trône d'Espagne*. Paris: Imprimerie Royale, 1835. T. 1. 552 p.
60. Miller J. *James II*. London: Yale University Press, 2000. 286 p.
61. Montègre G. *Le Cardinal de Bernis. Le pouvoir de l'amitié*. Paris: Tallandier, 2019. 864 p.
62. Morgenthau H. J. *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf, 1949. 489 p.
63. Maurepas A., Boulant A. *Les ministres et les ministères de siècle des Lumières 1715-1789: étude et dictionnaire*. Paris: Christian, 1996. 451 p.
64. Petitfils J.-Ch. *Histoire de la France*. Paris: Fayard, 2018. 1152 p.
65. Priester E. *Kurze Geschichte Österreichs: Aufstieg und Untergang des Habsburgerreiches*. Wien: Globus-Verlag, 1949. 620 s.
66. Schilling H. *Höfe und Allianzen. Deutschland 1648-1763*. München: btb Verl., 1998. 542 s.
67. Tapié V. *Maria Theresia: Die Kaiserin und ihr Reich*. 2. Aufl. Graz; Wien; Köln: Verl. Styria, 1989. 317 s.
68. Tessier G. *Diplomatie royale française*. Paris: Éditions A. et J. Picard & Cie, 1962. 341 p.
69. Thucydide. *La guerre du Péloponnèse* / traduit par J. de Romilly, L. Bodin et R. Weil. Paris: Les Belles Lettres, 2019. 976 p.
70. Vandal A. *Louis XV et Élisabeth de Russe: étude sur les relations de la France et de la Russie au dix-huitième siècle d'après les archives du ministère des affaires étrangères*. Paris: Plon, 1896. 447 p.
71. Viel-Castel L. de. *Louis XIV et Guillaume III* // *Revue de Deux Mondes*. 1853. Vol. 2. №5. P. 961-999.
72. Villiers P. *Des vaisseaux et des hommes. La marine de Louis XV et Louis XVI*. Paris: Fayard, 2021. 320 p.

73. Waddington R. Louis XV et le Renversement des alliances. Préliminaires de la Guerre de Sept Ans 1754-1756. Paris: Libraire de Firmin-Didot et Cie, 1896. 533 p.

АНОТАЦІЯ

до дипломної роботи бакалавра

на тему:

«Зовнішня політика Франції в Європі в 1748-1756 рр.»

Потрашкова Д. С.

Мета дослідження полягає в тому, щоб простежити особливості зовнішньої політики Франції в Європі в середині XVIII століття: у період між підписанням миру у Екс-ла-Шапель та початком Семирічної війни, та визначити ступінь впливу зовнішніх факторів щодо прийняття рішень про встановлення франко-австрійського союзу. Особлива увага приділяється аналізу причин повалення «старої» системи альянсів європейських держав, яке здобуло назву «Дипломатична революція», з боку Франції, та її ролі у цьому процесі. Розглянуто відносини з основними європейськими активами, що зіграли ключову роль у перебігу дипломатичної революції: Австрією, Британією, Пруссією та Російською Імперією. Крім того, було висвітлено основні етапи становлення цієї ключової події в історії міжнародних відносин XVIII століття, еволюцію ідей, щодо примирення двох головних держав, що своїм протистоянням формували систему міждержавних відносин у Європі – Франції та Австрії.

Ключові слова: Дипломатична революція, зовнішня політика Франції, мир у Екс-ла-Шапель, Семирічна війна.

ABSTRACT

to a bachelor's diploma thesis

on the topic:

“French Foreign Policy in Europe in 1748-1756”

The purpose of the study is to trace the peculiarities of France's foreign policy in Europe in the mid-eighteenth century: between the signing of the Peace of Aix-la-Chapelle and the outbreak of the Seven Years' War, and to determine the degree of influence of external factors on the decision-making process to establish the Franco-Austrian alliance. Particular attention is paid to the analysis of the reasons for the overthrow of the “old” system of alliances of European states, which was called the “Diplomatic Revolution”, by France, and its role in this process. Relations with the main European assets that played a key role in the course of the diplomatic revolution are examined: Austria, Britain, Prussia and the Russian Empire. In addition, the main stages of the formation of this key event in the history of international relations of the eighteenth century, the evolution of ideas on reconciliation between the two main powers that shaped the system of interstate relations in Europe – France and Austria – were highlighted.

Key words: Diplomatic Revolution, French foreign policy, peace at Aix-la-Chapelle, Seven Years' War.